

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

О. В. Гайдук

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК
ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОЇ
ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІВ
ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ
В НІМЕЧЧИНІ (XVIII—XX ст.)**

Текст лекцій

Київ КНЕУ 2016

Становлення та розвиток процесу професійної підготовки педагогів фізичного виховання в Німеччині (XVIII–XX ст.) : текст лекцій // Укл.: О.В. Гайдук. — К.: КНЕУ, 2016. — 64 с.

*Рекомендовано Вченою радою
факультету економіки АПК КНЕУ
Протокол № 9 від 28.04.2016*

Укладач: О.В. Гайдук, старший викладач

Рецензенти: В.І. Свистун, доктор педагогічних наук, доцент, головний науковий співробітник лабораторії технологій професійного навчання Інституту професійно-технічної освіти НАПН України;
О.А. Мартинюк, кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент кафедри фізичного виховання ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

ПЛАН ВИДАННЯ

- Лекція 1.** Зародження та розвиток процесу професійної підготовки педагогів фізичного виховання в Німеччині XVIII — поч. XX ст. 5
- Лекція 2.** Професійна підготовка вчителів фізичного виховання за часів Веймарської Республіки (1919–1933 рр.) та освіта вчителів фізичного виховання за часів Третього Рейху . 19
- Лекція 3.** Підготовка вчителів фізичного виховання у Німецькій Демократичній Республіці та у Федеративній Республіці Німеччина 39

Вступ

Україна як держава, що обрала шлях до інтеграції у світове співтовариство, приділяє значну увагу розбудові національної системи освіти, її модернізації із урахуванням сучасних світоглядних, культурних, освітніх реалій і дійсності. Вирішення питань інтернаціоналізації вищої освіти привертає увагу до визначення мети, структури, змісту курсів підготовки, провідних складових формування кваліфікованих фахівців педагогічного профілю. Вивчення та творче осмислення *історико-педагогічного* досвіду зарубіжних країн є важливим джерелом ідей, технологій, практичних рекомендацій для реалізації ефективних кроків з реформування у сфері вищої освіти України. Тому зіставлення, аналіз, визначення переваг і недоліків у підготовці фахівців з вищою освітою у різних країнах є невід'ємною складовою сучасного наукового пошуку та підставою для зваженої модернізації вищої освіти у нашій країні.

Протягом кількох століть значний інтерес викликає стан фізичного виховання в Німеччині та підготовка фахівців цієї сфери, адже традиції фізичного виховання Німеччини сягають давніх часів. Розвиток підготовки педагогічних кадрів з фізичної культури відбувався в цій країні у тісному зв'язку з соціальними, політичними та культурними змінами. Вже в XIX ст. фізичне виховання набуло досить важливого значення в Німеччині, поступово впроваджуючись у шкільні програми як обов'язковий навчальний предмет. Розвиваючись за важких соціальних умов, фізичне виховання та відповідні педагогічні кадри Німеччини поступово наближались до самоусвідомлення своєї професійної приналежності та набували великого значення в державі.

На жаль, у сучасній Україні до сьогодні існує дуже мало наукових джерел, що досліджують історію підготовки педагогічних кадрів з фізичного виховання зарубіжних країн і, зокрема, Німеччини. Відтак завданням тексту лекцій є оволодіння знаннями щодо зазначеної теми.

Структура даного видання підпорядкована цьому завданню. Вона включає лекції, присвячені історичному розвитку професійної підготовки вчителів фізичного виховання Німеччини на тлі соціального, політичного та культурного розвитку. Усі ці аспекти розкриваються завдяки використанню добору, перекладу, структуризації та рефлексії великого масиву наукової, методичної та фахової літератури.

Лекція 1.

Зародження та розвиток процесу професійної підготовки педагогів фізичного виховання в Німеччині XVIII—поч. XX ст.

План

1. Джерельна база та стан дослідження розвитку процесу професійної підготовки педагогів фізичного виховання в Німеччині.
2. Діяльність перших німецьких учених-вчителів гімнастики та запровадження окремих видів фізичної культури в навчальних закладах.
3. Впровадження фізичного виховання в обов'язкове шкільне навчання на початку XIX сторіччя.
4. Розвиток професійної свідомості вчителів гімнастики в XIX – XX ст.

Питання 1. Джерельна база та стан дослідження розвитку процесу професійної підготовки педагогів фізичного виховання в Німеччині

Існує велика кількість праць, які присвячені історії фізичного виховання в Німеччині. Серед них велику вагу мають фундаментальний труд К. Ейлера «Історія викладання гімнастики» (1891), «Історія сучасного німецького фізичного виховання з початку XVIII століття до теперішнього часу» Е. Нойендорфа (1930—1932), «Історія фізичного виховання» В. Айхеля (1965—1969) та «Історія фізичних вправ» Г. Убергорста (1972—1989). Стосовно проблеми, яку ми досліджуємо, з 1980 року було оприлюднено лише кілька робіт із критичного огляду історії підготовки педагогічних кадрів із фізичної культури і спорту. «Історичний інтерес щодо західнонімецької історії спорту з 1965 року був зосереджений в основному на вивченні спорту в нацистській Німеччині, фізичне виховання в школах стало предметом вивчення пізніше» [21, с. 15]. Такі великі спортивно-історичні твори, як «Історія фізичного виховання» В. Айхеля (1965—1969) та «Історія фізичних вправ» Г. Убергорста (1972—1989) торкаються питань підготовки вчителів фізичного виховання дуже побіжно.

В 1926 році у Берліні з'являється змістовне джерело, автором якого був В. Шютц, яке відобразило професійні умови допуску та умови праці вчителів гімнастики за часів існування Веймарської республіки. Автор праці описує та коментує нормативні вимоги щодо навчання, тестування, зайнятості, оплати та умов праці вчителів гімнастики.

Фізичному вихованню в період панування Третього рейху присвячені праці вчених Г. Бернета, В. Бернсдорфа, Г. Пфістер, Г. Лагенфельда, Л. Пайфера. Короткий огляд підготовки викладачів гімнастики в ХІХ ст. був опублікований в 1982 році Г. Бекером. Цій праці передувало есе Ю. Баура, що з'явилося в 1981 році: «Перехід до професійної соціалізації викладачів фізичного виховання», що обмежене у його історичній частині періодом після 1949 року. Наукові праці Х. Кляйндинст-Каше (1980) та Г. Кромбольца (1982) предметно обговорюють підготовку гімнастичних учителів у Баварії і Вюртемберзі, чим доповнюють досі маловідому картину шкільної гімнастики, утім вона описує, в основному, ситуацію в Пруссії. Із доповіддю «Виникнення німецького гімнастичного викладацького складу» Г. Лангенфельд (1985) із середини 1980 років досліджує професію викладачів гімнастики в кайзерівській Німеччині на тлі існуючих на той час уроків фізкультури. Основні джерела дуже вузько досліджує Р. Гросбрюмер (1994). Після того як Г. Бернет у 1960 роках вивчив важливість філантропіїв для виникнення сучасної фізичної освіти, він у журналі «Фізичне виховання» (1989 р.) знову розглянув професіоналізацію вчителів фізичної культури і спорту.

Перше всебічне дослідження «Вчительки фізичного виховання на шляху до професіоналізації» належить Г. Пфістер (1992). У зв'язку з публікацією М. Крюгером у 1993 році другої та третьої частини «Вступу до історії фізичної культури та спорту», в якій йдеться про уроки фізичного виховання та підготовку вчителів фізкультури, з'являється ряд монографій щодо історії підготовки вчителів фізичного виховання та спорту, пов'язаних із окремими країнами Німецької імперії. Так, Р. Гросбрюмер у 1994 р. і М. Крюгер у 1999 р. опублікували, відповідно, «Історію прусських вчителів гімнастики: від фортурнера (Vorturner) (інструктора, що показує як треба виконувати вправи) до сертифікованого вчителя фізкультури» та «З історії фізичного виховання в Бадені та Вюртемберзі». Узагальнюючий огляд щодо професіоналізації підготовки вчителів фізичного виховання до 1914 року належить К. Лутерові: у 1995 році він захистив дисертацію «До розвитку підготовки вчителів фізкультури в Німеччині». Ця робота присвячена дослідженню структурно-історичного та соціально-наукового розвитку підготовки вчителів фізкультури в Німеччині до початку Першої світової війни.

Також слід згадати джерела, щодо аналізу фізичного виховання за часів Веймарської республіки. У своїй статті «Вчитель фізкультури у Веймарській республіці — ідеал і реальність» 1981 р.

Г. Пфістер викладає тогочасну переоцінку фізичного виховання і пов'язаних із цим вимог держави щодо неї. Ця переоцінка полягає у тому, що неможливо досягнути певного рівня викладання фізичного виховання у середніх школах додатковою підготовкою філологів, щоб компенсувати не-академічну освіту вчителів фізичного виховання. Ф. Ніч (у 1987 р.) і В. Гібелер (у 1988 р.) описують заснування спортивних інститутів при університетах і зусилля, спрямовані на поступову академізацію шкільного фізичного виховання або підготовку вчителя фізкультури в Пруссії. У своїй доповіді «Молодіжний спорт в кайзерівській імперії та Веймарській республіці» Л. Йонішайт і Р. Наул (1991 р.) зосереджуються на питанні суперечливого ставлення щодо вчителів фізичного виховання, що складалося, з одного боку, із пробудження реформаторських ідей, та, з іншого боку, впливу гімнастичних традицій Кайзерівської імперії. Цю доповідь було в розширеному вигляді видано ще раз у 2000 році Р. Наулом, Л. Йонішайтом та У. Віком у вигляді монографії «Гімнастика, ігри і спорт в школах і клубах».

Серед німецькомовних джерел, що з'явилися у XXI ст. і присвячені дослідженню історії підготовки вчителів фізичного виховання в Німеччині, необхідно назвати дисертацію К. Бош 2008 р. «Значення та функція фіюрершуле Нойстерліц у системі націонал-соціалістичного фізичного виховання». Авторка у цій роботі багато уваги приділяє становленню та розвитку вищих закладів освіти фізичного виховання в Німеччині не тільки за часів володарювання А. Гітлера, але й за часів Веймарської республіки. К. Гардман і Р. Наул у своїй англомовній книзі «Спорт і фізичне виховання в Німеччині» 2002 р. також достатньо багато уваги приділяють питанню історії підготовки вчителів фізичної культури. І. Фольтман-Гуммес у книзі «Професія-мрія: вчитель/ка фізичного виховання» (2008 р.) багато уваги присвячує історичному становленню професії вчителя фізичного виховання.

Окремо хотілося б сказати про не німецькомовних авторів, які в своїх творах приділяли увагу дослідженню підготовки вчителів фізичного виховання в Німеччині на різних етапах його розвитку. Найцікавішим твором, на нашу думку, є «Приготовление учитель гимнастики в государствах Западной Европы» П. Ф. Лесгафта — творця наукової системи фізичного виховання, що була написана у 1876 році, та опублікована частинами в 1877—1880 роках. Твір П. Ф. Лесгафта цікавий тим, що в ньому автор докладно досліджує підготовку вчителів гімнастики в тогочасній Німеччині, різних її землях, особисто відвідуючи «заклади для освіти вчителів гімнастики» [1, с. 125].

Щодо джерел радянського періоду, то окремо питанню історії підготовки педагогів фізичного виховання в Німеччині жодним автором не було приділено належної уваги. Лише побіжно, в рамках всесвітньої історії фізичного виховання або історії педагогіки Німеччини, йшлося про підготовку кваліфікованих кадрів у системі фізичного виховання [2].

У сучасній українській державі, за часів її незалежності, відсутні джерела, що досліджували б розвиток процесу професійної підготовки педагогів фізичного виховання в Німеччині.

Питання 2. Діяльність перших німецьких учених-вчителів гімнастики та запровадження окремих видів фізичної культури в навчальних закладах

Уже на початку XVI ст. верхова їзда, фехтування, вольтижування, ігри в м'яч і танці при дворянських школах і університетах були звичайним явищем. Характерно, що фізичне виховання формально не значилося в програмах зазначених навчальних закладів, однак грало істотну роль у їх суспільному житті, проте вже наприкінці XVI ст. стало складовою частиною освіти, як в єзуїтських школах, так і в лицарських академіях.

До кінця XVII ст. відкривається шлях до входження фізичного виховання в систему освіти молодих людей усіх суспільних станів. Ідеї гуманізму, в зв'язку з поширенням Просвітництва, повинні були бути відображені у зміні системи освіти, ліквідувати феодальні стани відмінності і зробити навчання в школі різноманітнішим і менш суворішим. Під впливом ідей передових педагогів і просвітителів фізичне виховання займає власне місце в шкільних системах виховання та освіти. З'являються школи нового типу — «філантропіни» — засновником яких був Й. Базедов. Перша філантропічна школа відкрилася у Дессау (Німеччина) в 1774 році. Окрім дворян привілейовані бюргери також мали доступ до цих нових педагогічних установ, у яких впроваджувався принцип освіти природного спілкування замість станово-придворного. Після відкриття школи в Дессау відбулося заснування інших навчально-виховних закладів, один з яких, Шнепфенталь («Schnepfenthal») під керівництвом Іоганна Гутс-Мутса, стане найзначнішим для прийняття фізичного виховання у філантропічну виховну програму.

Принцип освіти філантропістів — природного спілкування, стосувався і фізичного виховання. У формі щоденної систематично-організованої години рухів (уроків) він поступово оформлюється до центральної мети виховання. Результати фізичного роз-

витку учнів науково фіксуються та оцінюються вчителями [25]. Самі вчителі є частково самоуками, що вибирають «добрі вправи» (Übungsgut) із народних вправ, таких як біг, стрибки, скелелазіння, балансування і вольтижування («п'ятиборство Дессау») [38], проте є серед них і фахівці: вчителі фехтування, верхової їзди, вольтижування з придворного середовища. З Іоганом Фрідріхом Сімоном з 1776 р. у Дессау працював і І. Гутс-Мутс, який взяв на себе у 1786 році у «Шнепфенталі» управління фізичними вправами, також він описав та опублікував основи теорії та практики фізичних вправ. Німецький дослідник історії фізичного виховання К. Васмандорф вбачає в Сімонові першого німецького вчителя гімнастики («Turnlehrer»), при цьому слід зауважити, що на той час ще не існувало такого поняття, як гімнастика. На думку іншого дослідника, М. Крюгера, ця висока оцінка скоріш пасує І. Гутс-Мутсу: «І. Гутс-Мутс поки що перший ідеальний спортивний педагог, який сам навчав і одночасно письмово це відображав. При цьому він пов'язав свої практичні заняття з комплексною теорією виховання, що розроблялась ним та його колегами філантропами. Значення діяльності та творів І. Гутс-Мутса про гімнастику та ігри на розвиток теорії та практики фізичного виховання та гімнастики в школах і клубах було величезним. У кожному підручнику з гімнастики, на кожному гімнастичному семінарі та в кожній бібліотеці при гімнастичному клубі на полицях стояли книжки І. Гутс-Мутса. Адольф Шпіс також називав його «великим і головним батьком мистецтва гімнастики», якого, в свою чергу, назвали «батьком шкільної гімнастики»» [25, с. 33]. Така висока оцінка німецьким науковцем діяльності І. Гутс-Мутса ґрунтується на тому, що написані ним праці з гімнастики «Гімнастика для юнацтва» (1804); «Ігри для розвитку та відпочинку тіла і духу» (1796); «Гімнастичне керівництво для синів вітчизни» (1817) та інші, були перекладені на французьку, англійську, датську та шведську мови й сприяли поширенню ідей автора в Європі. «Все це свідчило про те, що налагодження інституту фізичного виховання з розрізних спроб окремих педагогів й ізольованих починань дворянських академій ставало по всій Європі справою всього суспільства» [2, с. 168].

Ідеї І. Гутс-Мутса продовжив Герхард Фіт (1763–1836 рр.). Він узагальнив і систематизував усе, що було зроблено в області фізичних вправ до нього в «Досвіді енциклопедії фізичних вправ». Ця праця складається з трьох частин: «Дані до історії фізичних вправ» (1794), «Система фізичних вправ» (1795), «Додатки до першої та другої частин» (1819). Г. Фіт дав визначення поняття

«Фізичне вправа»: це всі рухи і застосування фізичних сил людського організму, що мають на меті його вдосконалення. Г. Фіт запропонував ряд правил і методичних вказівок до проведення занять: а) необхідність спеціально обладнаних місць занять, б) висока професійна підготовленість педагога; в) врахування індивідуальних особливостей учнів при підборі вправ (здоров'я, конституціональні особливості, вказівки лікаря). Визнаною заслугою Г. Фіта є закладання фундаменту історії фізичної культури як науки. Невипадково «Енциклопедія» Г. Фіта користувалася великим авторитетом аж до ХХ ст.

Досвід роботи Й. Базедова, І. Гутс-Мутса, Г. Фіта справив великий вплив на формування і розвиток гімнастичних систем фізичного виховання у країнах Західної Європи. Використовуючи різного роду рухливі ігри, філантропи прагнули сприяти розвитку особистості дитини, її вольових якостей. Вони, спираючись на досягнення медичної науки свого часу, зробили висновок, що вправи слід складати на основі фізіології у відповідності з індивідуальними особливостями організму. Викладач фізичних вправ повинен знати роботу людського організму не тільки взагалі, але чітко уявляти собі, який вплив на нього чинять ті чи ті вправи. *Завдяки зусиллям філантропів фізична культура отримала соціальний зміст, а фізичне виховання увійшло в програму шкільного навчання.*

На початку ХІХ століття все більше державних діячів, лікарів і педагогів визнавало, що фізична культура може проявити свої функції у сферах освіти і виховання, охорони здоров'я, культури лише за наявності організаційно оформленої структури [2].

Питання 3. Впровадження фізичного виховання в обов'язкове шкільне навчання на початку ХІХ ст.

Отже, одним з основних значень діяльності філантропів було те, що на початку ХІХ ст. фізичне виховання стає складовою частиною освітньої програми.

Зауважимо, що підготовка вчителів фізичного виховання Німеччини до Першої світової війни є відображенням її неоднорідності за рахунок права на самовизначення кожної її окремої держави. Тому, оскільки Пруссія була найбільшою державою у тогочасній Німецькій Імперії, вона може слугувати найбільш відповідним прикладом, адже вона була моделлю розвитку для інших німецьких держав.

У першу чергу, необхідно сказати, що до 1834 року — в той час, коли у Пруссії започатковують перші зусилля щодо запровадження шкільного фізичного виховання у середніх школах, — не було жодного державно підготовленого вчителя фізкультури. І

лише коли з 1844 р. фізичне виховання запроваджується у середніх школах, згідно із розпорядження на це мали право виключно інструктори спортивних клубів або вчителі гімнастики при них. До цього вони приймали участь у проведенні уроків фізкультури лише факультативно. Інструктори і вчителі гімнастики при спортивних клубах не виникли на порожньому місці. Їх освітою та підготовкою займались, у першу чергу, вчені-вчителі гімнастики, такі як Л. Ян та Е. Айзелен, що стали самостійно організовувати освітні курси з гімнастики задовго до офіційного впровадження фізичного виховання у загальноосвітніх школах Німеччини. Так, Л. Ян повідомляв у листі від 5 квітня 1816 р. до віце-директора школи Арндта гімназії Ратцебургер (Ratzeburger), що «завдяки його ініціативі — запровадженню підготовки вчителів гімнастики, численні гімназії отримали можливість бути ними забезпеченими» (цит. за [46, с. 29]).

У той час, коли Е. Айзелен відкрив в Берліні у 1828 р. перший освітній курс для учителів середніх шкіл, у Пруссії державна освіта лише погоджувалася. Проте, на час виникнення необхідності у вчителях гімнастики їх кількість катастрофічно не відповідала потребам держави. Тому, коли Е. Айзелен у 1831 р. виклопотав право на державне визнання освіти вчителів гімнастики для середніх шкіл, тут таки впроваджуються річні навчальні курси для Берлінських кандидатів у шкільні заклади освіти та, паралельно з цим, компактні курси для іногородніх кандидатів [29]. Прийняття міністерством у такому вигляді освіти гімнастичного викладацького складу для середніх шкіл, на думку німецького дослідника К. Лютера, є початком професіоналізації гімнастичного викладацького складу [29]. Таким чином, Е. Айзелен проявив себе у справі фізичного виховання як майстерний дипломат.

Фрідріх Людвіг Ян, батько німецького гімнастичного (турнерського) руху, не дивлячись на політичну неприйнятність гімнастики, в 1831 р. вніс пропозицію міністру фон Алтенштайну провести для кандидатів на посаду вчителя середніх шкіл навчальний курс з гімнастики в його приватній установі із загальних тілесних вправ і вправ із фехтування; протягом кількох тижнів він отримує дозвіл [29]. Нагадаємо, що вживання Л. Яном поняття гімнастики замість «турнен» відбувалося на той час усвідомлено. У зв'язку з визвольними війнами і поширенням національно-державної ідеї на німецький світ, спортивна гімнастика була віднесена до синоніма революційних підступів і з 1820 року в Пруссії та кількох інших німецьких державах опинилась під забороною. У 1819 р. гімнастичний рух було заборонено, так само

як і фізичне виховання в школах. Провідних представників гімнастичного руху, в тому числі і Л. Яна, було заарештовано та звинувачено у підготовці антидержавної змови. Л. Ян знаходився у в'язниці до 1825 р., у той час як заборона на гімнастику тривала до 1842 р. У 1842 р. у школах знову було запроваджено фізичне виховання, засноване на гімнастиці: «королівський указ 1842 року, що зняв заборону на гімнастику, одночасно наказував ввести фізичне виховання в школах» [2, с. 173].

Однак, через нестачу викладачів з фізичного виховання вчителям народних шкіл, які прослухали лише навчальний семінар і отримали вузьку освіту з гімнастики, наказували викладати гімнастику ще й у середніх школах, що створило певну колізію з їх визнанням у колах інших вчителів-філологів. Рішення про наукову підготовку вчителів гімнастики для гімназій і середніх бюргер-школе припадає на 1843 рік. За цим рішенням у 1844 р. виходить так звана «Велика хартія гімнастичних знань» («Magna Charta des Turnwesens»), як наказ щодо гімнастичних знань Пруссії, що спиралася на гімнастичні традиції А. Шпіса. Після чого гімнастику було інтегровано в школи і вона стала підпорядковуватися керівникам школи [29].

Після 1850 р., коли німецька гімнастика стала обов'язковим предметом у державних школах Німеччини, зокрема, у Пруссії, Саксонії, Баварії, педагогічні заклади з німецької гімнастики були засновані в кожній столиці федеральних земель. Будь-яка молода людина, навчена німецькій гімнастиці, могла відвідувати піврічний, а пізніше й однорічний, курс, запропонований цими навчальними закладами, й отримати, за умови успішного складання іспитів, свідоцтво викладача гімнастики. Кваліфікаційне свідоцтво було окремим; навіть ті, хто не мав жодної загальної підготовки як викладач, могли викладати гімнастику в школах [30, с. 99].

Брак вчителів гімнастики, що був викликаний її запровадженням у середніх школах з 1844 по 1862 рр. разом із народною гімнастикою для хлопчиків, зробив неминучим створення державних освітніх курсів при гімнастичних закладах освіти. У 1848 році в Берліні відкривається «Центральний заклад для вчителів фізичного виховання», що був об'єднаний у 1851 р. із військовим закладом, де на той час навчали шведській гімнастики П. Лінга. Утім шведську гімнастику старанно відтісняли активні прихильники гімнастики Л. Яна (турнбевеунга). Створення «Центрального інституту гімнастики» (Central-Turn-Anstalt) у 1851р. було, мабуть, кроком до примирення в цьому питанні і в наступні роки

збільшувало позитивне сприйняття цього закладу. Відкриття цього закладу дало можливість доступним коштом особам різних професій пройти навчання на шкільного вчителя гімнастики. Для потенційних кандидатів перспектива роботи шкільним вчителем гімнастики була достатньо привабливою. «Між 1860 і 1900 рр. учителі, що мали право викладати в початкових народних школах, часто відвідували додатковий курс підготовки вчителів гімнастики, щоб отримати роботу вчителя в більш поважних і за крашу платню школах граматики, де на додачу до гімнастики, вони витрачали б дві або три години на тиждень, навчаючи 6—10 річних хлопчиків читанню та писанню німецькою мовою» [30, с. 20].

З 1860 року запроваджується обов'язкові уроки гімнастики в народних школах. Задля задоволення загального масового попиту на вчителів гімнастики, що з'явився внаслідок цього, з 1861 р. державою були визнані приватні курси підготовки вчителів фізкультури, котрі проводились Е. Ангерштайном і Й. Шульцем ще з 1856 року [29].

Починаючи з 1866 року, за допомогою використання «Десяти параграфів великого регламенту» Міністерство освіти дозволяє не-педагогам викладати фізичне виховання у середніх школах. Цей документ відступав від принципів педагогічної освіти в «Центральному інституті гімнастики» у Берліні, що використовувався раніше, проте державі необхідно було в короткий термін побороти гострий дефіцит учителів гімнастики. Цей брак вчителів гімнастики, в кінцевому рахунку, повинен був виправитися, завдяки прискореним курсам, що були запроваджені з 1864 року [29]. У перспективі держава намагалася досягти такого рівня, щоб у майбутньому в гімназіях, прогімназіях, реальній і середній школі, також як і на семінарах із підготовки вчителів, працювали лише такі вчителі, що пройшли державну сертифікацію вчителів гімнастики.

Питання 4. Розвиток професійної свідомості вчителів гімнастики в XIX –XX ст.

Незважаючи на нечисельну кількість вчителів гімнастики, в 1855 р. з'являється перша «Асоціація німецьких вчителів гімнастики», що була заснована в Плауені. Метою цієї асоціації було, в першу чергу, відстоювання прав вчителів гімнастики у межах пристойної заробітної платні та її прозорості. Після 1861 року члени асоціації проводять регулярні зібрання, щоб сформулювати свої професійні інтереси [21].

«Стан вчителя фізкультури до 1871 року був у зародковому стані. На весь німецький рейх було ледь понад 100 осіб, для яких основною професією було викладання гімнастики, чи працював він у клубі в якості муніципального вчителя гімнастики, чи був за фахом вчителем гімнастики середньої школі. Серед приблизно 900 виявлених учителів гімнастики середньої школі, лише біля 50-ти усвідомлювали себе саме вчителями гімнастики. Усвідомлення спільної ідентичності німецької асоціації вчителів фізкультури було ще не визначеним» [27, с. 172]. Проведення уроків гімнастики вчителями без державної освіти було широко розповсюджено ще у 1892 р. у середніх школах Пруссії. З 1234 вчителів гімнастики лише 701 пройшли державний іспит [29].

Коли в 1862 р. запроваджується по всій країні гімнастика для хлопчиків, вчителі фізкультури починають вимагати також і впровадження гімнастики для дівчат у школах. Спілка вчителів гімнастики подає відповідну доповідну записку від 1-го травня 1864 р. до Пруського міністерства освіти і додає до неї медичну думку, в якій йдеться про те, що жіноча молодь «частіше хворіє за чоловіків» [23, с. 537]. Однак такі «біологічні аргументи» не є достатніми, тільки тоді, коли вони не супроводжується суспільними мотивами, котрі, в свою чергу, припускають, що: «сильні, здорові жінки народжують також сильних і здорових хлопчиків» [36, 27]. Такі намагання призводять, кінець кінцем, до першого публічного визнання необхідності впровадження гімнастики для жінок. І дівоча гімнастика засновується. Вже в 1837 р. починає діяти заклад з гімнастичних вправ для жіночої молоді. 1 січня 1837 р. був виданий друкарський статут цього жіночого гімнастичного об'єднання [11, с. 149]. У Магдебурзі в 1845 р. відкривається перший гімнастичний заклад для дівчат (Mädcheturnanstalt), де на перший рік брали участь у добровільних фізичних вправах 170 учениць у віці від шести до шістнадцяти років [45]. Таку ініціативу щодо необхідності шкільного гімнастичного виховання дівчат наполегливо підтримував А. Шпіс, що так пояснював свої думки: «Якщо гімнастика для дівчат повинна викладатися не вчителями-чоловіками, а жінками, то, також необхідно, щоб такі вчительки, навчаючись на шкільного вчителя, навчалися також викладанню гімнастики» [44, с. 20]. Спочатку на вчительок гімнастики мали можливість навчатися лише в неофіційних закладах. К. Лутер припускає, що перші приватні курси з підготовки вчительок гімнастики проводив Е. Айзелен у 1845 р. у Берліні [29].

Перший державний навчальний курс для вчительок фізкультури відбувся у Пруссії в 1880 році при «Центральному гімнастичному закладі» Берліна. При цьому в Саксонії вже з 1864 р. по-

чалися державні курси підвищення кваліфікації для жінок-викладачок гімнастики. Баварія ж запровадила лише в 1904 році державну освіту для вчительок гімнастики.

У Берліні та Брандербурзі з 1863 р. суспільна школа змінюється на общинну, що стає домінуючою формою низької (базової) шкільної освіти. В общинних школах уроки гімнастики для дівчаток запроваджується з 1875 р. факультативно, а з 1894 року ці уроки стають обов'язковими. Для хлопчиків заняття з гімнастики є обов'язковими вже з 1862 р. Дата запровадження не є винятком для Пруссії, хоча тільки на 40 років пізніше, гімнастика для дівчат стала обов'язковою і в народній школі: такою, що була включена до переліку основних шкільних предметів.

До проведення уроків фізкультури мали право залучатися вчительки, що перемогли у шкільній практиці народної школи. Вони навчали, як правило, спеціалізованим ремеслам (проводили уроки праці). З того часу вони повинні були брати участь у курсах підвищення кваліфікації з гімнастики [36]. З офіційного оголошення від листопада 1887 р., що мало на меті проведення курсу задля освіти вчительок гімнастики, зрозуміло, що від 1884 року з певною регулярністю у берлінському королівському закладі вчителів гімнастики проводяться тримісячні курси підвищення кваліфікації вчительок. Завдяки таким зусиллям, за офіційними даними від німецької Асоціації гімнастики, в ній у 1897 р. налічується майже 16 000 жінок, в основному дівчата від 16 до 20 років, які активно займаються гімнастикою, а вже через 10 років — 75 000 [17].

З 1905 р. офіційно запроваджується гімнастика у школах для дівчат у Пруссії. Органом загально-німецького союзу вчительок «Вчителька», що з'явився у 1883 році, було опубліковано 10 листопада 1906 р. у додатку «Технічна вчителька» доповідь, що була проголошена на загальному зібранні земельної спілки технічних учительок Пруссії Д. Майнеке. Вона торкається професійних питань, що виникають у тих вчительок гімнастики, котрі вже пройшли підготовку, але не змогли отримати, незважаючи на запровадження гімнастики дівчаток у школах, ані роботи в місцевих школах, ані належної оплати своєї праці. «Що повинно відбутися з численними вчительками, щоб забезпечити їх роботою та засобами до існування?» (цит. за[46, с. 33]). Поруч із скаргою щодо недотримання комунами впроваджень уроків гімнастики, Д. Майнеке також вимагає започаткувати курси підвищення кваліфікації задля покращення якості уроків, що проводилися частково безкоштовно.

Майже рік потому, в 1907 р., насправді відбувся перший державний навчальний курс підвищення кваліфікації для викладачок гімнастики. «Близько п'ятдесяти вчительок з усіх частин Пруссії були викликані на нього» (цит. за [46, с. 33]). Поруч із гімнастичними та ігровими вправами, що колись проводив Л. Ян у 1811 р., на цих курсах кожного дня у гімнастичному закладі читалися 2 лекції. У них, зокрема, роз'яснювалися дидактичні питання, наприклад, щодо придатного об'єднання шведської гімнастики з вправами німецької гімнастики; висловлювалися загальнополітичні міркування; повідомляли про наукове відрядження в Швецію задля вивчення розвитку скандинавського фізичного виховання; розповідали про організацію ігрового руху; анатомічно-фізіологічні теми; питання щодо попередження нещасних випадків, а також звільнення від уроків гімнастики. Все це створювало суттєві елементи теоретично-наукової освіти.

У 1882 р. були створені перші попередники професійних організацій вчительок гімнастики у Вроцлаві та в 1884 р. у Кенігсберзі. Спілка вчительок проводить регулярні гімнастичні вечора і отримує, завдяки зв'язку з іншими навчальними закладами або через учасників, теми для обговорення на засіданнях, такі наприклад, як освітньо-політичні, молодіжного спорту. Не в останню чергу саме через це запрошують східно-пруську спілку вчительок гімнастики у лютому-березні 1909 року взяти участь у заснуванні східно-пруської центральної комісії зі спорту, гімнастики та ігор.

Історичний розвиток фізичного виховання в Німеччині невпинно рухався у напрямку, щоб такі ігри, як футбол і теніс, а також такі види спорту, як веслування та легка атлетика були запровадженні в фізичну освіту шкіл. Але заклади з підготовки вчителів фізичного виховання відмовлялися включити ці види спорту в програми з підготовки вчителів. Особливо вони протидіяли грі у футбол, що був імпортований з Англії. Ні виданий в 1882 «Gosslersche» — ігровий указ, що забезпечував так звані гімнастичні ігри, як старовинну гру на зразок салок або італійську лапту як *curricularen* — складовою частиною уроку фізкультури, ні заснування центральної комісії з народних і молодіжних ігор у 1891р., не змогли щось змінити в Пруссії в цьому напрямку. Відсутність державного сприяння ігровій освіті гімнастичного викладацького складу центральної комісія компенсувала 14-денними курсами, на яких «у період 1891–1914 рр. приблизно 23 000 викладачів і викладачок було ознайомлено з дидактикою та методикою німецьких і англійських ігор» [31, с. 69]. «Тільки зі вступом на посаду Дибуа (*Diebows*) як провідного директора, з

1905 р. спеціальна освіта вчителів фізкультури поступово наближувалася з ігровим і спортивним рухом, який остаточно завершився з переїздом навчального закладу з Берліна в Шпандау (1911р.)» [31, с. 69].

На рубежі століть шкільна фізкультурна освіта в середніх школах імперії досягає великих успіхів. У 1904 р. тільки в 5 % усіх середніх дівочих школах у Пруссії не проводили уроків фізкультури [39]. Відповідно до зростаючої кількості вчительок гімнастики засновується «Спілка вчительок гімнастики», метою якої є «сприяння дівочої гімнастики та підйом суспільного стану вчительок гімнастики» [36]. У 1890 р. було створено центральний орган — спілку вчительок гімнастики [29]. До того часу вчительки гімнастики мали право голосу як рівноправні члени на зборах німецького гімнастичного викладацького складу завдяки рішення Німецького зібрання вчителів гімнастики від 1881 року. Останнє можна побачити у повідомленні спілки гамбурзьких учительок гімнастики щодо десятиріччя її існування: їхні члени делегуються на щорічні збори.

Одначе, зростаюча кількість членів учительок гімнастики у спілці та позитивна ситуація з викладанням гімнастики у середніх школах, не пододала того, що в народній школі все ще дуже мало проводилося уроків гімнастики для дівчаток. Лише з 1911 року гімнастика для дівчаток стане обов'язковим предметом у народній школі. І тому знову виникла проблема з кваліфікованими вчителями, котра не була вирішена навіть створеними у 1908 році при пруських університетах дистанційних курсах [30].

Із початком першої світової війни фізичне виховання в Німеччині переживає масивний злам. Вчителі фізкультури та гімнастики були першими серед добровольців і призовників. Гімнастичні зали перетворилися на військові шпиталі, склади або використовувалися для інших цілей у тилу. «Освіта вчителя гімнастики припиняється, в той час як освіта вчительок гімнастики триває без істотних змін» [29, с. 336].

Не дивлячись на важкі часи, у 1913 році з'являються «Керівні принципи уроків гімнастики для дівчат у пруських школах», де послідовно, в чудовій фемінізованій формі викладено матеріал щодо вчительок фізкультури, школярок і дівчат-іроків. Стосовно питань гімнастики для хлопчиків, то керівництво шкіл спирається на попередню версію «Керівних принципів» ще до 1919 року.

Обидві рекомендації щодо занять гімнастикою для хлопчиків і дівчат підтверджують наближення обговорення директив і навчальної програми, що є ознакою для провадження обов'язкового

уроку гімнастики як регулярного навчального предмета. Спортивна гімнастика все ще була центром заняття з фізкультури. Щоб вийти з цієї односторонності, тези шкільної імперської конференції вимагали, залежно від сезону і місцевості, впровадження в уроки фізкультури занять на санчатах, плавання, веслування, бігу на ковзанах, лижного пересування. Пруссія і Саксонія рекомендували їх упровадження у відповідних приписах. Але не всі земельні уряди слідували цій лінії. До того ж, різноманітні методичні дискусії сприяли розпорошуванню методик проведення занять з фізкультури. Тим не менш, у 1919 р. у Пруссії починається підготовка до запровадження ігор у другій половині дня. У Саксонії вони на той час уже проводилися більше року. Втім ігри, як і впровадження гімнастичного іспиту на атестат зрілості для старшокласників у 1921 році, натрапили в колах вчителів-філологів на сильний супротив. Це було пов'язано з Версальським мирним договором, зокрема, статтею 173, яка кодифікувала скасування військової повинності [34, с. 80]. Із введенням пообіднього ігрового часу, що був запроваджений у травні 1920 р., вчителі фізичного виховання дізналися про збільшення робочого навантаження, проте за викладання ігор було відмовлено в оплаті, адже розширення робочих часів відбулося на пообідні часи [31].

Запитання для самоконтролю

1. Якою була роль філантропів у впровадженні фізичних вправ у систему освіти німецьких навчальних закладів наприкінці XVIII ст.?
2. Назвіть імена перших вчителів гімнастики й перших учених-вчителів гімнастики та їх значення для теорії і практики німецької гімнастики кінця XVIII — початку XIX ст.
3. Назвіть основні проблеми, з якими стикнулися німецькі землі у впровадженні фізичного виховання в обов'язкове шкільне навчання на початку XIX ст.
4. Як розвивалась професійна свідомість учителів гімнастики протягом XIX ст. і на початку XX ст.?

Лекція 2.

Професійна підготовка вчителів фізичного виховання за часів Веймарської Республіки (1919–1933 рр.) та освіта вчителів фізичного виховання за часів Третього Рейху

План

1. Професійна підготовка вчителів фізичного виховання за часів Веймарської Республіки (1919–1933 рр.).
2. Освіта вчителів фізичного виховання за часів Третього Рейху.

Питання 1. Професійна підготовка вчителів фізичного виховання за часів Веймарської Республіки (1919–1933 рр.).

Двадцять років ХХ ст. були такими в історії німецького народу, коли почалася «тиха революція»: фізична культура стала частиною освітнього ідеалу здорової та добре навченої людини. У суспільстві все частіше висувалася вимога, що фізичне виховання повинно займатися формуванням характеру та створенням особистості. Наприклад, саксонська спілка вчителів у 1926 р. поєнювала, що до повноцінного образу нової школи належить найістотніший момент нової оцінки людського тіла як високої та найбільшої цінності. Тому тренування тіла — це «необхідна складова частина, непохитний обов'язок її всього виховного метода». У визнанні цього предмету були досягнуті великі успіхи, коли в Саксонії після успішних спроб гімнастика була введена як екзаменаційний предмет на атестат зрілості [43, с. 127].

Під впливом Версальського договору на початку двадцятих років ХХ ст., головним чином серед представників студентства, зростає попит на регулярні фізичні вправи в університетах, завдяки чому в них залишають заняття регулярними фізичними вправами. Німецьку гімнастику було змінено за формою і функцією до природнішої діяльності, а до навчального плану з фізичного виховання були додані різні види спорту.

Проте найголовнішою реформою, що до сьогодні продовжує приносити користь у підготовці викладачів фізкультури в Німеччині, було започаткування університетських закладів з фізкультурної освіти, і надання можливості обирати фізичне виховання як академічний предмет для професії викладача. З кінця 1920-х рр. його було визнано академічним предметом для студентів, які хотіли стати дипломованими викладачами в вищих школах граматики в Пруссії. Фізичне виховання було визнано одним з двох можливих академіч-

них дисциплін предметів у підготовці студентів-філологів в університетах, які контролювала держава, також було затверджено диплом на базі університетського курсу й державного іспиту. «З 1929 року в Пруссії предмет вищої школи «Фізичні вправи і фізичне виховання» був поставлений в один ряд з іншими філологічними предметами. Починаючи з літнього семестру 1930 року, право викладання з предмету «Фізичні вправи і фізичне виховання» як основного предмета, так і другого предмета навчання, можна було отримати в одному з німецьких університетів і не тільки в гімнастичній земельній установі, а й у приватному Німецькому інституті фізичних вправ у Берліні. Таким чином, в Німеччині була здійснена *«академізація»* предмета фізичне виховання (Sport). З цього часу з'явилися «гімнастичні філологи», які мали вивчати поряд із предметом фізичне виховання такі наукові предмети, як німецька мова, математика або латина» [30, с. 19].

Проте, одночасно, цю регульовану урядом програму підготовки викладачів фізкультури, подібно до філологічного навчання в цілому, було поділено на дві стадії. Перша, академічна фаза навчання, охоплювала практичні та теоретичні студії, з наступною другою фазою підготовки викладачів в контексті практичної роботи в школі. Така академічна підготовка викладачів фізичного виховання в межах університетського курсу призвела, також, до ліквідації старого, об'єданого та орієнтованого на практику, навчання викладача гімнастики [30]. *Цей двостадійний підхід у підготовці викладачів фізкультури продовжував складати основу структури навчання викладача фізкультури в ФРН і після Другої світової війни.*

Після краху імператорської імперії в червні 1920 р. у Берліні проводиться конференція шкіл Рейху, де, серед іншого, комісія радиться щодо проблем фізичного виховання. Постійне «тяжке становище» фізичного виховання у школі Веймарської республіці рухає Німецький імперський комітет з фізичних вправ (DRA) встановити головний керівний орган гімнастики і спортивних клубів, й услід за тим, список вимог щодо майбутньої шкільної імперської конференції під назвою: «Тези про фізичне виховання». Ця конференція мала зайнятися питаннями джерел фінансування навчання в галузі фізичного виховання і спорту, а також питаннями підготовки вчителів. Список вимог передавався на голосування до викладацького складу. Цей документ був одночасно підставою для дискусії на шкільній імперській конференції. Однак, серед провідних гімнастичних і спортивних чиновників у німецькій асоціації гімнастики, в інститутах, університетах і ні-

мецькому імперському комітеті з фізичних вправ, були широко поширені розбіжності з приводу відповідної ролі і повноваження одного перед іншим, що часто призводило до публічних суперечок [6, с. 15].

Вимоги пруського гімнастичного складу та гімнастичного викладацького складу, що були сформульовані ще в 1860 році в рамках першого гімнастичного свята і молодіжного свята в Кобурзі, мали своєю метою зміцнення позиції вчителів фізкультури: визнання обов'язковим уроків фізкультури в школах, зрівняння в оплаті праці вчителів фізкультури, що отримали як академічну, так і освіту на семінарах, з іншими учителями, а також необхідності одержавлення і академізації освіти. Тим не менш, вони залишалися абсолютно не почутими навіть у 1920-х рр. Показовим прикладом може слугувати постать відомого спортсмена Карла Діма. Його діяльність пов'язують із появою перших сучасних установ з підготовки викладачів гімнастики університетського рівня — Берлінського інституту фізичних вправ, заснованого в 1920-х рр. Проте, зусилля К. Діма зазнали поразки через відсутність визнання Берлінського інституту фізичних вправ як академічної установи, чиї дипломи могли б засвідчити рівень викладачів для роботи в державних школах. Іншим прикладом може слугувати ситуація з отриманням звання «старшого вчителя школи» (Oberschullehrer). У 1924 р. такі звання отримували в гімназіях учителі навіть не маючи вищої академічної освіти, а вчителів фізкультури при народних школах залишалися поза увагою, відповідно, не отримували таких звань. Від імені Пруського союзу вчителів фізкультури Е. Гарт також вимагав зрівняння фізичного і розумового виховання і тези шкільної імперської конференції передбачали оцінку фаху фізичного виховання, як основної спеціальності [43, с. 125].

З метою «підвищення важливості» шкільної гімнастики було збільшено кількість годин для школи. Бажання варіювалися від трьох до шести годин на тиждень, іноді вимагали щоденних уроків. Тези шкільної імперської конференції, що були сформульовані К. Дімом та А. Домінікусом, вимагали 3 години на тиждень і називали бажаною метою щоденний урок фізкультури. Тим не менш, практика в окремих землях була дуже різною внаслідок «культурної автономії» [43].

У Саксонії припис від 1919 р. встановлював, що потрібно проводити 2 години на тиждень уроків фізкультури, що повинні були доповнюватися гігієнічним додатковим уроком для слабких і звільнених від уроку фізкультури дітей. Додатково запроваджува-

лися дві години рухливих ігор у другій половині дня та гімнастичні паузи.

Прусія, на противагу до цього, відмовлялася від додаткових форм до обов'язкового викладання й запровадила в 1920 р., як рекомендацію, у пообідній ігровий час третій урок фізкультури. Багато країн поступово приєднувалися до цього заходу [43]. Брак у викладачах-чоловіках, що виникнув унаслідок війни, призвів у 1924 р. до скасування третього уроку фізкультури на тиждень у школах, а також до впровадження двогодинної ігрової другої половини дня, масовому заходу, при якому неодноразово недоплачували допоміжним вчителям фізкультури. «До темної сторони пруської школи належала невідповідність кількості учнів і вчителів фізкультури. Станом на 05.01.1928 р. 561 вчитель викладав 300 500 учневі, в той час як 696 вчительок викладати гімнастику 189 300 ученицям» [6, с. 30]. Ситуація з фізичним вихованням у народних школах була такою, що її викладали молоді «тимчасові робітники» з гімнастики (*junge Aushilfskräfte*). У сільських школах гімнастика була розвинена мало або її взагалі не було. Гімнастика протягом перших років Веймарської республіки у всіх шкільних системах вважалася підлеглим технічним предметом, а вчитель гімнастики визначався як «технічний викладач». Такий низький рівень шкільної гімнастики був приводом для широкого обговорення, що проводилося серед викладачів, лікарів, спортивних вчених. Особливо активно і жваво брали участь у цьому, зрозуміло, союзи вчителів фізкультури, котрі узагальнювали свої вимоги у формі тез і передавали їх далі в заявах у відповідні міністерства. Цим шляхом йшли Баденський, Саксонський і Пруський союз вчителів фізкультури.

Викладацький склад вчителів фізкультури вимагав від уряду покращення матеріальних умов для належного уроку, що потребувало будівництва спортзалів, майданчиків для ігор і т. ін. Уряд Прусії наказував у приписі від 1920 р., що використовуване не за призначенням устаткування повинно бути повернуто для проведення уроків фізкультури, гімнастичні снаряди необхідно полагодити до належного стану. Будівництво нових спортивних залів і майданчиків наражалося, проте, в більшості випадків, на фінансові труднощі.

Щоб існувала можливість проводити заняття з фізичного виховання та покращити його якість, потрібно було змінити систему освіти фахових вчителів. Протягом перших років урядові установи намагалися виконувати ці вимоги шляхом розширення освіти в гімнастичних земельних установах. Такі підходи були в Саксонії, Прусії і Баварії. Там на навчальних курсах за кілька ти-

жнів, пізніше, за кілька місяців отримували освіту дипломованого викладача, однак, переважно для народних шкіл. Для учителів середніх шкіл, які отримали освіту в університетах, запроваджувалося, спочатку в Баварії, з 1922 р. 4 та 6-ти семестрові курси, що одночасно закінчувалися як третя спеціальність при земельних гімнастичних закладах. Подібною була також освіта вчителів гімнастики у вищих школах Пруссії. Там цим завданням займалась Пруська академія фізичної культури. З 1923 р. у всіх пруських університетах впроваджується посада вчителів фізичного виховання та спортивних викладачів і з 1925 р. для філологів стає обов'язковою участь у викладанні фізичного виховання при пруських університетах [33]. За допомогою указу від 30 вересня 1925 р., за яким впроваджуються інститути фізичного виховання при університетах, розпочинається перехід до державного регулювання щодо підготовки вчителів фізичного виховання [5].

Період від шкільної імперської конференції 1920 р. до включення фізичного виховання в 8-семестрове навчання філологів в університетах у Пруссії за допомогою наказу від 1 серпня 1929 р. був «проривом» щодо професійного розвитку гімнастичного викладацького складу. Всі ці процеси біли тісно пов'язані із закладами з підготовки вчителів фізичного виховання.

Пруська академія фізичної культури у 1921 р. змінила назву на Пруський інститут фізичних вправ (ПФВ) і стала гімнастичною земельною установою. Викладацький склад ПФВ складався з лікарів, вчителів фізкультури, що перебували на державній службі гімнастичних рад або гімнастичних верховних рад. Професорсько-викладацький склад намагався наближуватися до розгляду усіх важливих питань у царині фізичних вправ, що вони були рекомендовані міністерством. Вони запровадили у цьому навчальному закладі від жовтня 1924 р. до березня 1925 р. такі навчальні курси:

1. Молодіжний навчальний курс для спортивних керівників, гімнастичного робітничого союзу та спортивної спілки.

2. Навчальний курс для шкільних інспекторів.

3. Навчальний курс для керівників і викладачів народних шкіл і середніх шкіл.

4. Навчальний курс для керівників і викладачок народних шкіл і середніх шкіл.

5. Курс підвищення кваліфікації для вчительок фізкультури середніх шкіл.

6. Навчальний курс з підвищення кваліфікації лікарів в області фізичного виховання.

7. Навчальний курс для німецької установи «Вищої школи фізичних вправ» (студенти).

8. Навчальний курс для жіночої спортивної гімнастики «Союзу німецьких гімнастів».

9. Курс підвищення кваліфікації для вчителів фізкультури у вищих закладах [9, с. 29].

З 1924 р. керівником закладу став Е. Ноейндорф. У 1933 р. цей заклад був закритий.

15 Травня 1920 р. був заснований Німецький інститут фізичної культури (НІФК) як установа Німецького імперського комітету з фізичних вправ Берліна, щоб навчати на дипломованих викладачів фізичного виховання, котрі мали викладати фізичне виховання у вищій школі. Створення цього навчального закладу було запропоноване в меморандумі, що його представив у 1919 р. К. Дім. «Він повинен бути вільним науково-дослідним закладом для всіх різноманітних дій і проблем фізичного виховання й оно-влювати процес навчання фізичному вихованню в тісному зв'язку науки і практики» [9, с. 40].

Особливістю цього інституту було, що атестат зрілості не був в ньому основною метою. «Не те, щоб одного разу отримати атестат, але щоб кожен міг у своєму фаху працювати в науковій свободі», — саме ця теза була для К. Діма важливою при заснуванні цього закладу. Тому він створювався як приватний інститут: «При заснуванні державою, він був би прив'язаний в кожному випадку до освітніх умов тарифних ступенів службовця» (цит. за [9, с. 41]).

Тривалість навчання в НІФК була передбачена спочатку в 4 семестри. З 1922 р. вона була збільшена на 6, пізніше на 8 семестрів. Закінчувалося навчання іспитом для одержання диплома. Інститут відкрився в 1920 р. для 25 студентів. Їх кількість зростала з кожним роком. За період з 1925 по 1930 рр. щорічна кількість відвідувачів складала в середньому приблизно 350, однак, пізніше значно знизилась. За перші десять років існування інституту диплом отримали 221 особи, з них 174 — чоловіки, 47 — жінок.

Статут вищого навчального закладу від 1922 р. мав за мету: «...підготовку різноманітних вчительських кадрів з фізичного виховання, котрі мали можливість науково і практично поглиблювати розуміння галузі фізичного виховання в усіх колах німецького народу» [9, с. 41]. Побудова навчання літнього семестру 1923 р. була розподілена на чотири групи: а) курс з підготовки вчителів гімнастики і фізичного виховання при університетах у Берліні; б) повна освіта; в) гімнастичне та спортивне навчання

студентів усіх ВНЗ Берліна; г) короткострокові курси на стадіоні. Допуском до навчання був атестат зрілості про закінчення середнього німецького навчального закладу (не менше 9-го ступеню) або свідоцтво, що дозволяло навчання в інших інститутах (наприклад, свідоцтво про складання 1-го вчительського іспиту).

Дипломоване навчання охоплювало 6 семестрів і передбачало розподіл на дві частини: попередній іспит в кінці другого або третього семестру з усною частиною (фізика, анатомія, гімнастичні снаряди) і іспит з обов'язкових предметів (вільні вправи на снарядах і ручні вправи на снарядах, вправи на снарядах, легка атлетика, плавання та ігри). Потім у п'ятому та шостому семестрі наставала черга заключного іспиту, котрий складався з однієї письмової роботи та усного іспиту в галузях: навчання вправам, гігієна, наука про виховання і навчання про управління. Надалі на практиці було необхідно отримати навички зі спеціального предмету (для людей з обмеженими можливостями) та з обов'язкових предметів, 2 практичних заняття зі спеціального предмету та практичне виконання масажу. Під час запису та на початку і в кінці кожного семестру, студент повинен був пройти клінічні, антропометричні, і рентгенівські обстеження та тестування з фізичного стану (випробування). В іншому випадку цей семестр не зараховувався. К. Дім повідомляв про умови випробування, що склалися з підтягування, важкої атлетики та бігу на витривалість близько 3 км. Теорія і практика були у співвідношенні 1:6 [9].

Утім, при всій своїй прогресивності НІФК не мав загальнодержавного визнання. Німецькі землі, насамперед Прусія, мали, згідно Е. Нойендорфу, власні державні навчальні заклади з підготовки вчителів фізкультури, котрих було достатньо для потреб їх шкіл [32]. Підготовка педагогічних кадрів в інституті К. Діма ставала абсолютно безпредметною і зайвою, після того, як Прусія вирішила в 1930 р. назавжди відмовитися від спеціальності вчителя фізкультури і об'єднала його навчання з науковою освітою вчителя в університеті. У 1931 р. НІФК нарешті, отримав державне визнання, але був розформований 6-го червня 1932 р., а в 1935 р. був закритий назавжди.

17-го жовтня 1925 року, завдяки ректору, сталося заснування інституту фізичного виховання (ІФВ) при університеті Берліна під головуванням академічного вчителя гімнастики та спорту доктора Альберта Гірна. У Берліні освіта «гімнастичних філологів» призвела до компетентних труднощів між наявними вищими навчальними закладами, а саме берлінського університету, техніч-

ного вищого навчального закладу, ППФВ і НІФК. Щоб уникнути конфліктів і сприяти якісній підготовці вчителів фізкультури, у 1930 р. Пруське міністерство створило комісію з навчання фізичному вихованню при Берлінському університеті за участю комісії з навчання фізичним вправам і фізичному вихованню під перехідним щорічним керівників різних інститутів — Е. Нойендорффа (ППФВ), А. Гірна (ІФВ) та К. Діма (НІФК) [9, с. 52].

Бажаним «побічним ефектом» виявилось те, що вже в зимовому півріччі 1926–27 рр. в середньому 25% усіх студентів, що навчалися на посаду вчителя, брали участь в академічній гімнастичній підготовці педагогічних кадрів і спортивній підготовці педагогічних кадрів; тобто, вони набували поряд з двома основними спеціальностями право викладання фізичного виховання як другого фаху [16, с. 16]. Коли в 1929 р. предмет фізичне виховання оформився як основний фах, кількість учнів-чоловіків гімнастичних філологів у літньому семестрі становило в 1929 р. — 30,8 %, а в літньому семестрі 1931 року — 35,8 %, отже, приблизно одна третина всіх філологів.

1 квітня 1932 р. відбулося закриття ППФВ, хоча Пруське міністерство науки, мистецтва і народної освіти виписало дозвіл на розширену річну освіту до нового семестру (початок припадав на Паску в 1932 р.), котрий значно збільшував коло можливостей і який приписував права і компетенцію ППФВ, що були, тим не менш, перенесені пізніше на ІФВ.

З 16 червня 1932 року було засновано 2 інститути під керівництвом К. Діма та Е. Нойендорфа відповідно, що повністю включали з часом ІФВ з освіти вчителя фізкультури: 1. Інститут з освіти вчителів фізкультури для шкільної служби або для технічних викладачок за зразком річної освіти в Шпандау — на базі колишнього ППФВ — (як попередня установа) і 2. Інститут фізичних вправ і фізичного виховання, що завідував освітою гімнастичних філологів (як постійна установа) [9, с. 52].

Протягом першої половини 1920-х років відносини між вищими фізкультурними закладами освіти та університетами були побудовані на основі добровільної участі та тривали безконфліктно. Внутрішні суперечки вищої школи розгорілися після указу пруського міністра науки, мистецтва і народної освіти від 24 березня 1925 року. Він постановляв для кандидатів на отримання звання вчителя двосеместрову обов'язкову участь у практичних курсах і лекціях у галузі фізичного виховання для кандидатів на отримання звання вчителя, із заключним успішним складанням іспиту. Всупереч цьому опонували, передусім, представники гу-

манітарних наук, які вважали існуючі інститути «приниженими» внаслідок включення «Інституту фізичного виховання» в університети і вказували на недоцільність створення самостійних інститутів [33]. Протилежної точки зору притримувалися медичні факультети: вони вбачали себе опікунами ґрунтовної підготовки педагогічних кадрів у галузі спорту та підготовки вчителів фізичного виховання, також вони вважали, що можуть поставляти необхідні академічні викладацькі кадри.

Таке неоднозначне ставлення з боку колег сприймалося керівником Інституту фізичної культури таким, що принижує гідність. Внутрішні розбіжності вищої школи тривали у наступні роки, однак, незважаючи на це 8 січня 1929 р. видається указ, який поновому врегулював освіту вчителя фізкультури в Пруссії й означав «залучення фізичних вправ у 8-семестрове навчання філологів в університеті» [22, с. 190]. Разом із тим, предмет «Фізична культура та фізичне виховання» прирівнювався із іншими предметами навчання філологів, також він міг вивчатися як основна спеціальність або як друга спеціальність.

Спілка вчителів гімнастики, Німецького імперського комітету з фізичної культури і Німецького інституту з фізичної культури було джерелом явного несприймання такого нового стану фізичного виховання. Вони рекомендували восьми-семестрове навчання за фахом без другої спеціальності лише в одному з обох інститутів в Кельні або Шпандау. Захисниками академізації освіти вчителів фізичного виховання були Німецький союз філологів та академічні вчителі гімнастики та фізичної культури, що викладали в університетах.

Наступним кроком пруського міністерства було закриття в 1931 році Пруської академії як навчального центру фізичного виховання. Перед його ліквідацією 167 кандидатів почали в літньому семестрі «в 1930 р. у Кельні навчання спортивним дисциплінам, з них — 41 жінка» [33, с. 44]. Щодо кількості студентів, то у Кельні навчалися фізичному вихованню на той час лише 14 % студентів, на відміну від інших німецьких університетів: таких, як Галле та Кенігсберг, де відсоток студентів налічував близько 30 %. Зважаючи на такий розвиток щодо освіти вчителів фізкультури, з боку кількох університетів є намагання знову з 1932 р. запровадити все ще існуючі обов'язкові курси для кандидатів на посаду вчителя, утім, без успіху [33, с. 44].

Підтримання основної освіти в фізичному вихованні для всіх тих студентів, які здобували освіту вчителя фізкультури, вбачають у тому факті, що навіть після скорочення обов'язкових до-

обідніх уроків у школі з 3-х до 2-х та пообідніх гімнастичних та ігрових годин у середніх школах для хлопчиків, високий процент вчителів народної школи все ще не мали академічної гімнастичної освіти або мали вищу освіту без фізкультурної. Останнім часом достатньо було надати лише доказ військової основної освіти, щоб мати можливість викладати гімнастику.

Незацікавленість академічно дипломованих вчителів у викладанні фізичному вихованні була очевидною. Це звертало на себе увагу не тільки в малочисленій кількості абітурієнтів в університетських курсах, але й у прагненні віддалитися якнайскоріше від «ненаукових» уроків фізкультури і нехтування ними.

«Те, що в 1925, 1926 і в 1927 роки після статистичного піднесення Пруського міністерства науки, мистецтва та народної освіти одну третину всіх уроків фізкультури та ігрових годин проводилися тими викладачами (у середніх школах), що не володіли правом викладання фізкультурних дисциплін, було дуже шкідливо щодо професіоналізації вчителів фізкультури» [36, с. 57–58].

Низький соціальний авторитет і відсутність академічної освіти також ускладнювали інтеграцію у колегію вищих навчальних закладів тих вчителів гімнастики, що отримали дипломи, прослуживши курс на семінарах. Проте, зовнішнє підвищення престижу професії вчителя гімнастики стикається з почуттям неповноцінності всередині професії, оскільки вчителі середніх шкіл користувалися вищою повагою, ніж їх колеги з народних шкіл. До найслабшої групи відносились ті, хто не мали підтримки ані союзу вчителів, ані гімнастичних філологів, і були «тільки вчителями гімнастики», тому повинні були боротися не тільки за визнання громадськості, але й за свої права щодо статусу та заробітної платні подібної до викладачів з академічною освітою. Тим не менш, їхні представники залишалися необхідними для проведення певних занять із різних розділів гімнастики, а також окремого класного уроку, що запроваджувався згідно нового указу. З прийняттям цього указу стрімко зростає потреба у великій кількості вчителів гімнастики. Однак, це правило, запроваджене в 1924 р., знову змінюється в 1927 р.: через 4 роки два класи повинні були об'єднуватися для проведення спільного уроку гімнастики [19].

Фаза консолідації та розвитку, що тривала в другій половині 1920-х років, була зруйнована з початком світової економічної кризи. Гімнастичного викладацького складу це торкнулося «особливим чином»: кількість занять у середніх школах було скорочено, викладачів звільняли, а їх фінансове забезпечення зменшу-

вали на 10–20 %, порівняно із загальним викладацьким складом [6, с. 33]. Більше того, було проведено широкомасштабну кампанію проти вчителів, які мали право викладати два предмети (так званих «подвійних службовців»), наслідком якої стало звільнення майже 25 % викладачів-жінок. Утім хвиля звільнення зачепила і молодих викладачів-чоловіків [35, с. 106].

У своїй заяві від 17 листопада 1931 року Німецький імперський комітет з фізичних вправ звернувся до тодішнього міністра внутрішніх справ Гренера з закликом звернути увагу на катастрофічну політику всередині шкіл, зокрема, щодо викладання гімнастики, та переглянути звільнення багатьох молодих вчителів. Тим не менш, занепад найкращої колись гімнастики пруської школи неможливо вже було зупинити [12].

Утім, професійні об'єднання вчителів фізкультури не припинили свого розвитку. «Суперечки навколо посади вчителя фізкультури, що точилися за часів Веймарської республіки, займали багато місця в фаховій літературі, викликали коментарі сотень авторів та безперечно позитивно вплинули на самосвідомість багатьох вчителів фізкультури» [35, с. 60].

Питання 2. Освіта вчителів фізичного виховання за часів Третього Рейху.

Після зміни влади в січні 1933 р. радикально змінилося навчання фізичному вихованню та робота вищої школи в усіх німецьких університетах і інститутах. Берлінське «Імперське Міністерство науки, виховання і народної освіти» (REM) планомірно розвивало спортивні інститути при вищих школах у напрямку «військово-спортивних установ». Замість добровільного студентського спорту протягом багатьох семестрів, котрий також на вільних засадах допускав «військовий спорт», з 1 травня 1933 року було видано інструкцію, у якій йшлося про те, що для всіх університетів протягом перших 3 семестрів є обов'язковим відпрацювання «військового фізичного виховання» під керівництвом фахівців відділення СА (SA) НСДАП (NSDAP) [7].

Студентам, що нерегулярно відвідували заняття з «військового фізичного виховання», погрожували санкціями до заборони навчання. У червні 1933 р. був оприлюднений наступний указ про те, що право на навчання мали лише ті студенти, що були членами таких військових організацій, як, наприклад, «СА, СС або сталевого шолома». Таким чином, усі студенти повинні були «добровільно» приєднатися до однієї з цих організацій. Для жінок з цього часу навчання знову ускладнювалося, хоча ще з 1919

р. усі обмеження в Німецькій імперії в освіті жінок скасовувалися. Проте навчання фізичним вправам дозволялося студенткам за їх заявою. Студенти, що навчалися «фізичним вправам і фізичному вихованню» додатково повинні були відпрацьовувати два спортивних семестри, перш ніж вони здавали «Науковий іспит».

До цього додався ще й такий фактор: з весни 1933 р. у всіх державних і цивільно-правових організаціях принцип демократичності й толерантності витіснявся «принципами Фюрера і арійця». Тобто Німеччина перебудовувалася в расистську державу, якою управляли за принципами Фюрера. Всі демократичні структури скасовувалися. На керівні посади ставилися тільки ідеологічно надійні люди. До них відносилися багаторічні члени партії НСДАП, СА або інших угруповань, які були близькі до НСДАП.

У школі фізичне виховання стало найважливішим предметом у той час і було під сильним контролем нового відділу «К» (К, що є скороченням від німецького терміна *die Körpererziehung* — «фізичне виховання») Міністерства народної освіти. У 1934 році третій щотижневий урок фізичного виховання, що його було ліквідовано Міністерством освіти Веймарської республіки десять років тому через фінансові проблеми, було знову запроваджено в навчальний процес. Третій урок фінансувався Військовим міністерством німецького Рейху, і був присвячений окремим видам спорту: в молодших класах (класи 5–7) плаванню; у середніх — (8–10) футболу; і в старших (11–12) — боксу. Урок фізкультури став обов'язковим для отримання освітнього атестату й отримання доступу до вступу до університету. У 1937 р. було введено нову навчальну програму для хлопчиків, і кількість уроків була збільшена до п'яти годин на тиждень. Учням, які не могли займатися фізичним вихованням, не було дозволено продовжити навчання в гімназії. Фізичне виховання використовувалося для розробки «гігієни арійської раси», щоб сприяти «менталітету солдата» і побудувати міцні «лідерські якості» [30, с. 22].

Тим часом, після зміни влади, спортивні інститути при вищих школах продовжують розвиватися і забезпечуватися матеріально. Наприклад, у Кільському Інституті фізичних вправ (КІФВ), «до 1937 року ще додатково призначають на роботу 6 викладачів фізкультури... так що персонал складався у довоєнний час із 9 спортивних викладачів із партквитком НСДАП» [20]. Утім, Друга світова війна, що почалася в 1939 р., майже зовсім поглинула персонал КІФВ, як і викладачів майже всіх спортивних інститутів: багато з них загинули на фронті, або були призвані до армії солдатами чи як медичні сестри. Взагалі, з 1940 р. затухає спор-

тивна підготовка педагогічних кадрів у багатьох спортивних інститутах, оскільки, згідно з наказом міністерства, вона тривала лише в Берліні, Лейпцигі, Йені, Мюнхені та Відні.

Із приходом до влади А. Гітлера в 1933 р. зростає готовність гімнастичного і спортивного керівництва професійних організацій гімнастичного і спортивного викладацького складу до переходу у підпорядкування до «Націонал-соціалістичного союзу вчителів» (NSLB Nationalsozialistischer Lehrerbund) [7]. Цьому процесу чинив опір імперський німецький союз вчителів гімнастики і спорту, що намагався вирішити питання самоврядування гімнастики та спорту в рамках NSLB. У підсумку, після втручання влади, він виявився підлеглим імперському міністерству виховання. Досить швидко об'єднання фахівців Рейху долучить організації колишніх гімнастичних і спортивних викладачів до NSLB, куди вони вступили в 1938 р.

У 1934 р. у Пруссії відбулась реформа освіти вчителя фізкультури. Згодом, вона в 1937 році поширилася на весь німецький Рейх і поклала край розмаїттю в цьому питанні. Після цього фізичне виховання та спорт могли вивчатися як основна спеціальність або як друга спеціальність в університеті. Нагадаємо, що до 1934 р. не існувало уніфікованого опису професії у зв'язку з тим, що освіта вчителів фізкультури була надана окремим країнам Німеччини. Різноманітність назв професії відповідала нерівномірному навчанню та підготовці у галузі фізичного виховання. Так, вчитель середньої школи міг претендувати на посаду вчителя фізкультури, якщо він брав участь у річному навчальному курсі при Пруському інституті фізичного виховання. Беручи участь в академічних навчальних курсах, що тривали 4 семестри при університетах, студенти та кандидати на посаду вчителя фізкультури також могли отримати відповідну кваліфікацію. Після запровадження інститутів фізичного виховання при університетах, останні отримували «факультети гімнастики» («Turnfakultas») з 8-семестровим навчанням на другу спеціальність. Лише поодинокі вчителі могли зрости до «старшого вчителя гімнастики» («Oberturnlehrer»). «Допоміжним вчителем фізкультури» позначали стажерів факультетів гімнастики, що проходили педагогічну практику або не мали постійної роботи [7].

Передумовою реформи освіти вчителів фізкультури був указ про «Новий порядок фізичного виховання вищої школи» від 30 жовтня 1934 р. Цей указ було викладено в журналі «Фізичні справи і фізичне виховання» від 5 грудня 1934 р. зі вступом, у якому йшлося про «творчу і цілеспрямовану волю держави, що

вбачає першочерговим завданням розвиток фізичного виховання і дуже серйозно ставиться до цього». Згадувалося також, те, що, «починаючи, з Паски 1935 року, «Новий порядок» має поширитися на всі країни імперії, щоб нарешті досягти мети — створення єдиного німецького фізичного виховання вищої школи» (цит. за [9, с. 185]). Новий порядок фізичного виховання вищої школи, насамперед для Пруссії, охоплював 7 частин, з яких вступали в дію частини з I по III, починаючи з 30 жовтня 1934 р., і частини IV і V з 24 квітня 1935 р.:

I. Основна освіта студентів протягом перших 3 семестрів.

II. Добровільне заняття спортом студентів старших курсів.

III. Спортивні змагання студентів.

IV. Підготовка педагогічних кадрів у галузі фізичного виховання.

V. Навчальні курси з підвищення кваліфікації.

VI. Наукове навчання і наукова іспити з фізичного виховання в інститутах.

VII. Класифікація, персонал і бюджет інститутів фізичного виховання після їх реорганізації.

Наступним кроком було реформування підготовки педагогічних кадрів у галузі фізичного виховання. У бюлетені міністерства Німецької науки, виховання і народної освіти був оприлюднений указ про підготовку педагогічних кадрів від 24 квітня 1935 р. (цит. за [9, с. 189]). Німецька газета вчителя фізкультури давала точний огляд освіти вчителя фізкультури в 1936 р. і запропонувала таку пропозицію: на противагу до раннього порядку, повністю виключити персонал вищої школи СА, а інститути фізичного виховання при університетах повинні були відповідати тільки за проведення фізичного виховання («Німецька газета вчителя фізкультури») [цит. за [9, с. 189]]. Тобто були намагання виключити ідеологічні нашарування в підготовці вчителів з фізичного виховання. Окрім того, всі студенти, що навчалися на посаду вчителя середньої школи, зобов'язувалися перед проходженням навчання в університеті закінчити однорічне навчання в педагогічному інституті разом із майбутніми вчителями народної школи. Отже, метою націонал-соціалістської ідеології було уніфікувати навчання всіх майбутніх викладачів. «Цій меті повинно було сприяти також і загальне фізичне виховання» [7, с. 24].

Далі ми наводимо зміст річної освіти вчителя фізичного виховання.

Річна освіта починається 1 жовтня і закінчується 30 вересня і відбувається в університетах. Її передумовою є базова освіта.

Випускний іспит річної освіти проводиться:

1) для студентів, які хочуть здавати науковий іспит на посаду вчителя середньої школи;

2) для студентів рефендаріата та спеціалістів (асесорів), які хочуть отримати право викладання з предмету «Фізичні вправи і фізичне виховання» додатково (розширений іспит);

3) іспит зараховується як випускний іспит тільки за дозволом міністра:

а) для студентів інших факультетів, для яких участь в освіті — це суттєве доповнення у професійній підготовці;

б) для претендента (претендентки), які не володіють іншими правами викладання (вчителі середньої школи);

в) для претенденток, які навчаються на технічних вчительок і хочуть придбати право викладання гімнастики.

Згідно нацистської ідеології, передумовами допуску до навчання були: характерна та фізична придатність, доказ арійського походження, подання довідки про стан здоров'я, володіння спортивним значком (знак відділення шторму), а, також, відпрацювання «імперської трудової повинності для чоловіків» або «обов'язкового року для жінок» (цит. за [9, с. 189]).

Побудова річної освіти розподіляється на наступні навчальні курси та дисципліни:

— у жовтні триває навчальний курс польоту на планері;

— листопад, грудень і січень присвячений практичному, теоретичному і навчальному етапу освіти (щомісяця: 60 годин практики з 4 предметів, включаючи курс тренування з факультативного предмета; 80 годин теоретичних занять; 30 годин навчальної освіти);

— у березні триває табір зимових видів спорту, у квітні — «гелендешпорт» (спорт на місцевості): багатогодинні марші з нічлігами в лісі, орієнтування, стрільба, метання гранати, плавання в одязі, біг з подоланням перешкод, подолання боліт, лазіння по деревах і скелях, вправи з навантаженням, переповзання та інше; багато вправ із системи скаутингу, але з посиленою спрямованістю на військову підготовку;

— у травні, червні та липні знову відбувається практична, теоретична та навчальна освіта з 60 год. Практики на місяць, 30 год. Теоретичного заняття і 30 год. навчальної освіти;

— у серпні тривають піші подорожі і наметові поїздки, й у вересні освіта завершується перевірою (екзаменаційним) табором (цит. за [9 с. 190-192]).

Участь у двосеместровій основній підготовці та річний навчальний курс в Інституті фізичного виховання з наступним іспитом

вважався підготовчою роботою до наукового іспиту на посаду вчителя середньої школи як основної спеціальності, та як другої спеціальності. Іспит складався з практичної та теоретичної частини та «екзаменаційного табору», в якому брали участь всі студенти всіх інститутів фізичних вправ, що претендували на посаду вчителя фізкультури [33].

Закінчувалася освіта у вересні екзаменаційним табором. Його проведення було справою екзаменаційного персоналу, голова якого сам вирішував щодо результатів іспиту. Результати іспиту потрібно було вносити до екзаменаційного листа, що інститути фізичних вправ зобов'язані були завести на кожного студента при його вступі до ВНЗ і вести його до екзаменаційного табору.

Екзаменаційний табір розподілявся за часом на 2 частини. У першій частині відбувалося загальне повторення теоретичного навчального матеріалу; поряд із цим тривала практична освіта і змагання з факультативних предметів. У другій частині відбувалися письмові і усні іспити, поряд з цим проходили навчальні тести. Відповідно до цього екзаменаційний табір охоплював практичну та теоретичну частину.

Під час практичної перевірки потрібно було довести майстерність з двох факультативних предметів і надалі набувати педагогічних здібностей в інших предметах. Під час теоретичної перевірки потрібно було виконати без допоміжних засобів по одній письмовій роботі з педагогічно-гуманітарної теми з галузі фізичного виховання. Студентам пропонувалося по три теми на вибір, з яких одна повинна була розкрити за 2 години.

На підставі результатів іспиту утворювалися групи за оцінками: «дуже добре», «добре», «задовільно». Оцінка кожного студента вирішувала його місце в ієрархії в межах його групи. Ця оцінка враховувалася при оцінюванні загальної особистості студента, як і оцінка з «гелендешпорту» та оцінка з вітрильного спорту.

Представлений у семи частинах новий порядок спорту вищої школи від 30 жовтня 1934 року був розроблений не до кінця. У запропонованій частині VI, до якої увійшла наукова освіта філологів, не проводилася у зв'язку з політичними подіями. Освіта учителя фізкультури за один рік в інституті фізичних вправ ще не означала підготовку еліти, але й для філологів була лише попереднім іспитом.

Також відбувалась зміна фінансування, про що давали довідку пруські фінансові акти. Інститути фізичних вправ мали фінансуватися з державного бюджету і разом із тим виключалися з бю-

джету університетів, але приєднувалися до відокремлення науки REM. Відповідний університетський куратор мав підписувати бюджет. Загалом фінансування повинно було покриватися зняттям колишніх витрат інститутів, які покривалися з власних доходів і державної субсидії, а також з підвищення податків на вчителів фізкультури і підвищенням відповідальності навчальних закладів та інститутів вищої школи.

Також зростало до 400 000 рейхсмарок фінансування пруським фінансовим управлінням курсів підвищення кваліфікації для викладачів фізичного виховання при університетах (задня таборів і польотів на планері і т.д.) (цит. за [9]).

Державою підкреслювалось, що вже переважно всі країни приєдналися до освіти й що потрібно вітати зацікавленість в єдності підготовки педагогічних кадрів в імперії та у свободі переміщення студентів.

З обґрунтуванням нового порядку відбувалося переосмислення значення університетів для Пруського міністра фінансів як осередку тілесної гарту.

Завдання керівника, директора, що повинен був отримати місце службовця верхньої урядової ради, описувалося дуже докладно і охоплювало такі схожі функції, як державного керівника відділу в верховних президіях. Керівник відділення освіти вчителів фізичного виховання також був названий директором. Він повинен був представляти в університеті не тільки науково-педагогічний бік фізичного виховання, а й також залучати викладачів медичного факультету і відповідати за практично-політичне виховання (освіта в таборі, гелендешпорт, політ на планері і т.д.).

Належна основна підготовка студентів керувалася згідно спортивної інструкції Вермахту 1934 р. і була орієнтована на спортивні досягнення.

Добровільний студентський спорт слугував спорту вищої школи як органічна частина студентського загального виховання. Потрібно було уникати, щоб студенти були в союзах поза університетом. Провідні викладачі фізичного виховання повинні були закликати студентів до підготовки до Олімпійських ігор. Йшлося при цьому про освіту в професійному спорті, задля участі в якому студенти повинні були підписувати зобов'язання щодо тренування.

Підвищення кваліфікації учителів в інститутах та в підпорядкованих ними провінціях університети повинні були поставити в центр фізичного загартування, і подолати нестачу викладачів з фізичного виховання (50 000 учителів до 35 років).

З 1940 року відбувалася реорганізація педагогічної практики при підготовці вчителів фізичного виховання: майбутні вчителі повинні були щотижнево займатися спортом та виїздити у спортивні табори. Обидві схеми пов'язані, по-перше, з ідеологічною переорієнтацією фізичної культури, або, як її тепер називають — «фізичного виховання» [13, с. 35], а з іншого боку, із введенням третього уроку фізкультури в 1935 році, що передбачав бокс для хлопчиків в обершюле, футбол у середній школі та плавання у початковій школі. Для дівчаток було запроваджено «дівочу гімнастику», що її автором був Генріг Медау (в 1891–1974), засновник «Медаушюле» (1929).

«Щедрі кошти імперії великодушно надавалися як для проведення третього уроку фізкультури, так і для необхідного обладнання. Найголовніше, однак, що в надзвичайно короткий проміжок часу, у школах з'явилися вчителі необхідної кваліфікації. На навчальних курсах «Фюрершюле Нойштерлітц Берлінського інституту фізичних вправ» (Führerschule des Berliner Hochschulinstitutes für Leibesübungen zu Neustrelitz) пройшла підготовку велика кількість молодих вихователів, які могли після цього успішно працювати викладачами боксу, футболу і плавання» [40, с. 198].

Націоналістська реформа шкільного фізичного виховання потужно підтримувалася через регіональну систему підвищення кваліфікації. Її представниками спочатку були «Німецький центральний інститут виховання і викладання» та ті інститути, що повинні були запровадити за власний рахунок загальні та спеціальні 14-денні курси з фізичного виховання. Після впровадження в 1938 р. п'ятого уроку фізкультури, коло учасників гімнастичного викладацького складу поширюється на викладачів без спеціальної гімнастичної освіти. У цілому з 1935 по 1939 рр. більш ніж 10 000 викладачів пройшли підготовку на вчителя фізичного виховання [7, 13].

Перетворення і змістовне оформлення курсів підвищення кваліфікації досліджував В. Бус [13] на прикладі імперського табору навчання верхової їзди поблизу Гетінгена, яким керував інститут фізичного виховання університету Гетінгена. У подальшому до цих представників приєдналися Фюрершюле Берлінський інститут вищої освіти (Führerschule des Berliner Hochschulinstitutes) і, також, Райхсакадемія з фізичного виховання в Берліні (die Reichsakademie für Leibesübungen in Berlin).

Із початком Другої світової війни в багатьох школах стали відмовлятися проводити уроки фізичного виховання не тільки

через те, що багато вчителів фізкультури було набрано на військову службу [34]. Після двох або трьох років війни у багатьох містах, уроки фізкультури були взагалі ліквідовані: гімназії були використані або для розміщення людей, чиї будинки були пошкоджені або зруйновані внаслідок бомбардувань, або для зберігання продуктів харчування, або для обладнання врятованих після союзних бомбардувань. Багато шкільних будівель були також закриті, школярі були розлучені зі своїми батьками й перевезені зі своїми вчителями в молодіжні гуртожитки й будинки відпочинку в альпійських регіонах, задля захисту від частих вибухів у їх домівках.

У листопаді 1940 р. А. Гітлер наказує розпустити педагогічні інститути, щоб замінити їх на навчальні заклади з підготовки вчителів на австрійський манер. До п'ятирічної навчальної освіти допускалися ті, хто закінчив народну школу та входив до складу «Гітлер-югенда». Для абітурієнтів термін навчання скорочувався до одного року. Освіта була розділена за половими ознаками. Під впливом війни відбувалася значна фемінізація викладацького складу. З 1943 року в 231 навчальному закладі було підготовлено майже 34 500 шкільних народних викладачів, переважно жіночої статі (цит. за [46 с. 42–46]).

Процес фемінізації також торкнувся і вчителів фізичного виховання. 28 жовтня 1943 року був виданий указ відносно освіти вчительок гімнастики та фізичного виховання у 1943–44 роках. Для чоловіків гімнастичних філологів і тих, хто вивчав медицину була можливість здобувати освіту лише у Лейпцигу та Відні, при цьому допуск до навчання вільних учителів гімнастики та фізкультури надавався тільки після особливого дозволу із перевірки придатності. На відміну від чоловіків, для жінок освіта відбувалась в усіх інститутах Німеччини, як і в попередні роки. Зміст освіти змінився на користь глибшої підготовки з основних предметів. Для жінок такі предмети, як хокей, теніс і веслування перестали бути екзаменаційними. Особливого значення в рамках спортивно-гігієнічної і шкільної гігієнічної практики стало надаватися першій допомозі. Кількість годин на лекції з «Основ теорії фізичного виховання» повинні були розподілені на інші практичні предмети фізичного виховання, кількість яких, навпаки, збільшувалася. Цей указ означав значне послаблення теоретичної освіти протягом однорічного навчання, що виправдовувалося конкретними обставинами під час війни.

Студенти і студентки розподілялися по кількох інститутах: у Лейпциг усі студенти та студентки з інститутів Лейпцига, Галле,

Йени та Берліна; у Марбург студентки з Марбурга, Гетінгена, Мюнстера, Бона, Страсбурга, Кельна; у Вроцлав студентки з Мюнхена, Граца, Гейдельберга, Фрайбурга та Інсбрука, у Грейфсвальд студентки з Грейфсвальда, Ростока, Кіля і Гамбурга. Лише в Лейпцигу проходила підготовка вчителів-чоловіків [9].

Запитання для самоконтролю

1. З якого часу були започатковані університетські заклади з фізкультурної освіти Німеччини, й була надана можливість обирати фізичне виховання в якості академічного предмета для професії викладача?
2. Назвіть найвідоміші вищі навчальні заклади з підготовки вчителів фізичного виховання періоду Веймарської республіки.
3. Які зміни відбулися у навчанні фізичному вихованню та роботі вищої школи у всіх німецьких університетах й інститутах після зміни влади в Німеччині в січні 1933 року?
4. Назвіть, які реформи освіти вчителів фізичного виховання відбулися у середині 30-х років ХХ ст. у Німеччині.
5. Які процеси відбувалися зі всією системою підготовки вчителів фізичного виховання Німеччини із початком Другої світової війни?

Лекція 3.

Підготовка вчителів фізичного виховання у Німецькій Демократичній Республіці та у Федеративній Республіці Німеччина

План

1. Становище та підготовка вчителів фізичного виховання в Німеччині після другої світової війни (1945–1949 рр.).
2. Підготовка вчителів фізичного виховання у Німецькій Демократичній Республіці.
3. Підготовка вчителів фізичного виховання у Федеративній Республіці Німеччина.

Питання 1. Становище та підготовка вчителів фізичного виховання в Німеччині після другої світової війни (1945–1949 рр.).

Повний крах Третього Рейху та подальший хаос, разом із відмовою від усього нацистського, були домінуючими факторами у подіях у спорті й фізичному вихованні, адже під керівництвом Адольфа Гітлера фізичне виховання мало важливий статус як допомога в досягненні головної мети Фюрера — переваги арійської раси. На Потсдамській конференції (17 липня — 2 серпня 1945 року) було ухвалено рішення про денацифікацію, демонополізацію Німеччини, а також демократизацію виховання німців. Консенсусу досягнуто стосовно збереження 4-х окупаційних зон у вигляді окремих економічних і політичних одиниць. Належність цих зон до різних політичних та економічних систем призвела в майбутньому до гострих соціальних протиріч [3, с. 46]. Політика управління та інтерпретація директив щодо фізичного виховання та спорту союзниками не були рівномірними в чотирьох окупаційних зонах.

В усіх окупаційних зонах було ухвалено рішення про повернення до ідеї спеціальної вищої школи для підготовки вчителів народних і середніх (реальних) шкіл. На території німецьких земель створили педагогічні інститути, узявши за зразок педагогічні академії часів Веймарської республіки: абітурієнт мав закінчити гімназію, навчання тривало протягом двох років за обов'язковим навчальним планом, основний акцент робили на професійно-педагогічній, а не на науково-предметній освіті [3, с. 46].

Політика перевиховання та зусилля більше не мати справу зі спадщиною націонал-соціалізму змусили органи народної освіти повернутися до ідей, які привели до шкільної реформи фізичної

культури під час періоду Веймарської республіки, і чия ідея освіти була перетворена нацистами в їх власну політичну ідеологію. Справжньою метою реформи років Веймарської республіки фактично був гармонійний інтелектуальний і фізичний розвиток людини в інтересах загальної освіти, і саме ця спадщина надихнула перші навчальні плани з фізичного виховання в школах в нових федеральних державах [30].

Після Другої світової війни ситуація зі шкільним фізичним вихованням мала вигляд більше «кількісної проблеми»: після 1945 року в Німеччині виникнув брак викладачів фізичного виховання. Семінари з підготовки вчителя на сході та вищі навчальні заклади на заході Німеччини стикаються з однією тією ж проблемою: у них не вистачає достатньої кількості кваліфікованих учителів.

Умови, в яких шкільній системі Німеччини необхідно було відновлюватися після 1945 року, «спочатку були схожі у всіх окупаційних зонах. Вони несли на собі печатку духовного і матеріального збитку» [8, с. 109]. Жорстко проведена велика денацифікація призвела до звільнення третини вчителів. Унаслідок цього, не вистачало приблизно 40 000 вчителів. Тому першочерговою проблемою став «набір достатньої кількості підготовлених вчителів фізичного виховання у школи» [4, 21]. Кричущий брак вчителів фізичного виховання у всіх типах шкіл був знаковим для Західної Німеччини й обговорювався там до початку 1960-х років [4]. Він довгий час знаходився у зв'язку з питанням про визнання та значення уроку фізкультури як частини шкільної освіти, і, не в останню чергу, відбивався на кількості уроків на тиждень.

Згідно правил освіти, на вчителів народної школи і вчителів реальних шкіл, можливо було навчатися в педагогічних інститутах, на вчителів гімназії освіта проводилася при спортивних факультетах університетів. Як особлива форма — щонайменше, у Нижній Саксонії — існувала освіта на старшу вчительку гімназії (*Gymnasial-Oberlehrerin*), що її можливо було отримати в Педагогічному інституті за фахом «праця або ручна робота» та в університеті за фахом «Фізичне виховання». Зрозуміло, що неможливо було подолати недостатню кількість учителів фізичного виховання, адже не в останню чергу, також, виникла проблема звільнення вчителів, що були «прихильниками окремої партії» [14].

Проблема браку вчителів фізичного виховання виникла таким саме чином і в радянській окупаційній зоні (SBZ). У школах відбувалось послідовне скорочення годин з уроків фізкультури. По-

чалася кампанія з вербування «шкільних помічників», критерієм залучення їх було, в основному, — антифашистська позиція та вік від 20 до 30 років. Освіта, отримана лише в народній школі, не була перешкодою для прийому їх на роботу. Вони паралельно проводили заняття і підвищували свою кваліфікацію. Крім того, з'явилися 8-місячні курси для всіх тих, хто хотів стати вчителем, в результаті чого запроваджується поняття «новий вчитель». За вісім місяців освітньої програми не було передбачено занять з фізичного виховання, однак за шкільним навчальним планом предмет стояв дві години на тиждень. Тим не менш, багато керівників навчальних курсів залучали в свою програму етапи навчання з фізичного виховання, оскільки випускники пізніше, як класні вчителі, все одно мали викладати цей предмет [8].

У зимовому семестрі 1946–47 рр. заново відкрилися Інститути фізичної культури (ІФК) при університетах. Однак фізичне виховання, як фах, мало ще другорядне значення. Все змінилося в 1949 р. із зростанням партійно-політичної орієнтації шкіл і зростаючої важливості спорту у житті суспільства. Всі існуючі при Педагогічних інститутах інститути фізичного виховання зобов'язувалися проводити короткі навчальні курси для освіти вчителів початкових шкіл (Grundschule) [8]. Цими короткими навчальними курсами керували ті викладачі, що вже склали іспит і перебували на шкільній службі, однак, мали неповне навантаження, оскільки шкільні районні ради не були готові відмовлятися у цей період від своїх викладачів.

Оновлення підготовки вчителів за фахом «фізичне виховання» не було спочатку передбачено в програмі освіти. Внаслідок цього у 1950 р. у Саксонії 86,1 % викладачів фізичного виховання не мали фахової освіти. До того ж у 1950 р. було проголошено про обов'язкове фізичне виховання в школах, тим не менш, досягти цього було майже неможливо, оскільки все одно не вистачало відповідних вчителів. Проведене в 1950 р. статистичне дослідження підтвердило цю ситуацію: «не вистачає приблизно 4700 викладачів фізкультури, а з 23 000 працюючих викладачів тільки 14,2 % мають відповідну кваліфікацію» [8, с. 115]. Унаслідок цього, задля набору вчителів, «Німецький спортивний комітет», «Спортивний союз» і «Союз вільної німецької молоді» разом шукають претендентів серед випускників курсів підвищення кваліфікації, котрі, майже без винятку, працювали поза школою.

У школі та спортивному русі брак кваліфікованих працівників у галузі фізичного виховання і тренування був настільки серйозним, що університетські інститути фізичного виховання і шкіль-

ної гігієни, котрі заново відкривалися в 1946–47 рр. у Берліні, Галле, Єні, Лейпцигу, Ростоці, Грейфсвальді, не могли покривати їх необхідну кількість. Саме тому Центральна рада спортивних студентів FDJ (Союзу Німецької Молоді) Берліна надала пропозицію включити будівництво та створення інституту фізичної культури в перший «Закон про молодь НДР», щоб навчати на доцентів, спортивних викладачів і тренерів і, також, сприяти спортивно-науковій роботі. Пропозиція набирала чинності з прийняттям 8 лютого 1950 року цього закону.

Багаторічне навчання в інституті фізичної культури Берліна закінчувалося, визнаним з 1952 р., на державному рівні, присвоєнням академічного статусу «дипломований учитель фізичного виховання». Для закінчення інших навчальних програм на державному рівні видавалися відповідні сертифікати. У 1955 р. інститут отримав право отримання наукового ступеня кандидата наук, у 1965 р. право для отримання вченого ступеня доктора наук. Разом із тим, вирішальним кроком стало повноцінне визнання спортивної науки в науковій системі НДР.

У подальшому стаються зміни в системі педагогічної освіти та набору вчителів, утім на деякий час усе ще залишається змішування підвищення кваліфікації та перепідготовки. З рішенням політбюро від липня 1952 року, що повинно було підняти науковий рівень уроку, запроваджується спортивна підготовка педагогічних кадрів в інститутах педагогічної освіти та курси підвищення кваліфікації для тих, хто вже мають освіту [14]. З того ж року до другого іспиту на посаду викладача додається ще один іспит після заочного навчання за фахом і після практики. Таким чином, вчителі, що вже отримали освіту, й майбутні вчителі мали належати до однієї кваліфікації. Для нових викладачів фізкультури спочатку таке заочне навчання не було передбачено, але воно запроваджується в 1953 році, після відповідних протестів.

Питання 2. Підготовка вчителів фізичного виховання у Німецькій Демократичній Республіці.

Щоб зрозуміти історичний розвиток підготовки вчителів фізичного виховання в НДР, на наш погляд, необхідно, у першу чергу, звернутися до історичного розвитку шкільної освіти та розвитку вищої освіти НДР.

У жовтні 1945 року ЦК Комуністичної партії Німеччини і ЦК Соціально-демократичної партії Німеччини ухвалили «Закон про демократичну реформу школи». Із 1945 р. до 1949 року тривав перший етап цієї реформи — «демократизація системи народної

освіти». Шкільна реформа почалася із «Закону про демократизацію німецької школи», що ставив за мету виховання молоді в душі дружнього співіснування народів, демократії і гуманізму. Школа повинна була забезпечити всім дітям і підліткам, незалежно від походження й віросповідання, повну освіту відповідно до їхніх здібностей і потреб. Саме в цей час у східнонімецьких землях виникла єдина шкільна система з 8-річним терміном навчання, що надавала випускникам можливість здобувати професійну освіту або продовжувати навчання в загальноосвітніх школах (за моделлю «8 плюс 4»). Усі учні отримували загальні знання з обов'язкових дисциплін і поглибленні знання з профільних предметів. Також було запроваджено нові навчальні програми [3, с. 52].

Засадничими і визначальними для освіти, виховання і науки були світогляд марксизму-ленінізму і Соціалістична єдина партія Німеччини (СЕПН). Для позашкільного виховання дітей і виховання молоді був заснований у 1952 році союз Вільної Німецької молоді (FDJ), що був підпорядкований СЕПН. Метою освіти та виховання була всебічна «і гармонійно розвинена соціалістична особистість» [41].

І початком фази «побудови соціалістичної школи» (1949–1961—62 рр.), що була пов'язана із заснуванням НДР (7 жовтня 1949 р.), почався другий етап реформи школи. У 1959 році до впровадження загальної Політехнічної середньої освіти з десятима роками навчання в школі приймають закон «Про соціалістичний розвиток шкільної освіти у Німецькій Демократичній Республіці». Школа, що готувала до вищої школи, отримала назву «розширена середня школа» з класами навчання від 9 до 12 (з 1981 року — від 11 до 12).

У третій фазі (з 1961–62 рр.), був прийнятий в 1965 р. «Закон про єдину соціалістичну систему освіти», названий, також, «Законом про освітню систему». Цим законом запроваджувався процес побудови освіти від дитячого садка до університету і підвищення кваліфікації викладацьких кадрів, також, він остаточно змінив структуру шкіл, увівши до неї розширену 12-річну середню школу, яка давала змогу отримати атестат зрілості — право на вступ до ВНЗ. Така структура не змінювалася аж до об'єднання німецьких держав. Сам закон не зазнавав принципових оновлень до кінця існування НДР [3, с. 52].

Загалом система народної освіти в НДР після всіх цих перетворень мала таку структуру: дошкільні заклади, загальноосвітні навчальні заклади, професійні школи, університети та інші вищі навчальні заклади.

Учителів готували за п'ятирічною програмою три вищі педагогічні школи та шість педагогічних інститутів, а також 42 педагогічних училища (для підготовки вихователек дитячих садків і вчителів молодшої школи. Учителі нижчого ступеня основної школи, піонервожаті, виховательки дитячих будинків навчалися в учительських інститутах, учителі середньої школи — у вищих педагогічних школах [3, с. 53].

У розвитку соціалістичної вищої освіти розрізняють першу (з 1945 року), другу (1951) і третю (1967) реформи вищої освіти [24].

Перша реформа вищої школи розпочалась у 1945 р. у ході повторного відкриття університетів і ВНЗ на землях, віднесених до території радянської окупаційної зони. Реформа була скерована, насамперед, на денацифікацію викладацького складу ВНЗ і університетів. Крім того, освіта повинна була стати не тільки «буржуазним привілеєм», — її мали право отримувати діти робітників і селян, що було передбачено «демократизацією» освіти. Були запроваджені лекції з діалектичного та історичного матеріалізму, політичної економії. Були засновані педагогічні та суспільствознавчі факультети. Університети стали державними установами.

Друга реформа вищої школи відбувалася в 1951–52 рр. Положенням про нову організацію вищої школи від 22 лютого 1951 р. було вперше сформульовано централізоване управління вищої школи НДР. З того часу заново створений Державний секретаріат вищої школи відповідав за керування і координацію всієї області вищої освіти. Він видавав для всіх спеціальностей єдиний навчальний план та екзаменаційні плани з точним регулюванням перебігу навчальної програми.

Для всіх студентів в інститутах і педагогічних школах запроваджувалися такі обов'язкові предмети:

— суспільствознавчі дисципліни з вивченням основ марксизму-ленінізму, політичної економіки, діалектичного та історичного матеріалізму;

— уроки з російської мови й літератури та з німецької мови й літератури;

— урок фізкультури.

У вересні з початком навчального року 1951–52 рр. почався 10-місячний навчальний рік, з яким запроваджувалася перша частина лекцій (осінній семестр) і друга частина лекцій (літній семестр). Таким чином було зламано традиційне німецьке семестрове навчання та завершився перехід на радянську модель.

Керівництво університетом поширювалося на проректорати зі суспільствознавчих наук, дослідницькі відділи, наукову аспірантуру та студентські справи.

На VI з'їзді партії СЄПН в 1963 р. були встановлені основні критерії для подальшого розвитку вищої школи НДР. Нова фаза розвитку вищої школи в НДР починалася з проголошення «Закону про єдину соціалістичну систему освіти» від 25 лютого 1965 р. У вступі до освітнього закону говорилося: «... Виконання історичних завдань програми соціалізму, яку прийняв VI з'їзд партії СЄПН, освоєння технічної революції і розвиток соціалістичної спільності, вимагає в інтересах суспільства і кожної людини більш високої якості нашої освіти, єдиної соціалістичної системи освіти» [15, с. 12].

Цим починалася третя реформа вищої школи, котра, однак, почалася лише з 1967–68 рр. Вона повинна була, перш за все, покращувати ефективність науково-дослідницької роботи та освіти, а також сприяти більш потужному зв'язку ВНЗ з економікою.

Державним секретаріатом з вищої школи та шкільної освіти були розроблені в 1966 р. «Принципи щодо подальшого розвитку навчання та науково-дослідницької роботи в інститутах НДР». Принципи узагальнювались IV конференцією вищої школи в лютому 1967 р. у 4 областях:

1. Освіта і виховання студентів.

Це означало для навчання з чотирирічним або п'ятирічним терміном поділ освіти на частини: базову освіту, освіту за фахом, спеціальну освіту, науково-дослідне навчання.

2. Наукові дослідження.

Подальший розвиток наукових досліджень вищої школи потрібно було розуміти на підставі перспективних планів природничо-наукових, технічних, сільськогосподарських, медичних і суспільствознавчих наукових досліджень відповідно до завдань і цілей освіти та виховання.

3. Профілювання.

Профілювання є результатом зміни процесу навчання, наукового розвитку та процесу концентрації і кооперації наукової роботи. Основні риси видів освіти і наукових досліджень повинні були розроблятися до 1980 року.

4. Керівництво науковою роботою у вищій школі.

За думкою Державного секретаріату з вищої школи та шкільної освіти необхідно було створити нові структури управління, що сприяли б необхідним відносинам між науками, усуваючи структури ВНЗ і факультети в традиційному класичному розу-

мінні, змінити структуру спеціальностей, заснувати розділи та запровадити наукові комплекси. На місце факультетів приходять відділення (секції), що були центром так званої «комплексної наукової єдності». Внутрішня класифікація секцій проводилася відділами, дослідницькими колективами чи так званими науковими галузями, керівник яких безпосередньо підпорядковувався директору секції. Всі секції підпорядковувалися ректору університету.

У ході третьої реформи вищої школи в 1968 році в ВНЗ були засновані секції спортивної науки, які поділялися на: студентський спорт і підготовку вчителів фізичного виховання. Відповідно до зміни спортивно-політичних цілей у НДР, перш за все, спорту вищих досягнень як головного, всі спортивно-наукові дослідження протягом наступних років в Інститутах фізичної культури отримували пріоритетне значення.

Перетворення в галузі наукових досліджень і науки в кінці шістдесятих років доповнювалося реформою структури і робочих завдань Академії Наук. Інститути Академії були відповідальні за наукові дослідження, а університети та інститути, — за навчання і освіту. З третьою реформою вищої школи СЄПН зруйнувала багатовікові структури в університетах. Велика частина інститутів була розпущена, інші втратили свою самостійність, вони стали підкорятися ректору або набували нових організаційних форм.

Отже, повертаючись безпосередньо до підготовки вчителів фізичного виховання, всі нові закони, що були прийняті у повосній НДР, вимагали виховувати молодь демократичним шляхом і розробляти нові навчальні програми з демократичною шкільною реформою для всіх областей освіти. На той час, коли ці завдання в більшості були виконані та була розпочата перша реформи вищої школи, розпочали заново відкриватися університети та педагогічні факультети при них.

У той час як у Берлінському університеті вже з відкриттям педагогічного факультету в 1946 р. почав працювати під керівництвом Карла Діма «Інститут фізичного виховання та шкільної гігієни» [30, с. 25], при інших університетах не вистачало людських і матеріальних ресурсів для відкриття таких інститутів. В Лейпцигу почали навчати на вчителів фізкультури з весняного семестру 1947 р., а з осіннього семестру цього ж року поступово почалося додаватися навчання на вчителя фізичного виховання й при інших університетах (Росток — влітку 1947 р., Грайфсвальд — осінь 1947 р., Йена — влітку 1948 р., Галле-Віргенберг — зима 1948 р.).

Студенти за три роки навчання здобували знання і право викладання з 2-х навчальних предметів для класів з 1-го по 8-ий то-

дішньої початкової школи. Фізичне виховання мало статус другої спеціальності і об'єднувалося в різних університетах з іншими предметами.

Майбутнім викладачам фізичного виховання, завдяки плано-мірним вправам і всебічному навчанню рухів, необхідно було навчитися зберігати здоров'я учнів. Розвивати силу, витривалість і вправність, спонукати до регулярної особистої гігієни і здорового, помірному способу життя та прилучати молодих людей до самостійного мислення і відповідальних дій.

В інститутах фізичного виховання навчання будувалося в трьох областях: «Теорія фізичного виховання», «Методика» і «Спортивна практика». До теорії фізичного виховання належали: історія і соціологія фізичного виховання, теорія різних видів спорту, змагання, гімнастичні снаряди, анатомія і фізіологія фізичних вправ, а також перша допомога і масаж з практичними вправами.

В області методики обговорювалися педагогічні проблеми фізичних вправ; для цього студенти відвідували уроки в школі і випробовували власні педагогічні здібності.

На спортивно-практичному занятті вивчали техніки «Основних видів спорту»: спортивна гімнастика, легка атлетика, плавання та ігри, гімнастика та народний танець, а також веслування і лижний спорт. Крім того, з усіх видів спорту роз'яснювалася, послідовність розучування і виконання вправ (від простого до складного).

Окрім фахових предметів, усі студенти слухали лекції з історії філософії, теорії пізнання, соціальних течій сучасності та політичної економіки. Також вивчалися основні проблеми марксистсько-ленінської філософії [28].

Уже через 4 місяці після заснування НДР уряд у лютому 1950 р. прийняв «Закон про молодь». Він гарантував молодому поколінню всебічну освіту і розвиток. Для розвитку спорту та фізичного виховання був створений Німецький інститут фізичної культури, в інститутах фізичного виховання стали проводити додаткові навчальні курси перепідготовки, реконструювати спортивні споруди і будувати нові, виробляти більшу кількість спортивних снарядів, обладнання, одягу і покращувати раціони харчування для спортсменів. Завдяки цьому закону також вдалося поліпшити матеріальну ситуацію інститутів.

Із постановою Ради міністрів «Про нову організацію вищої школи» розпочалася в 1951 р. друга реформа вищої школи, що була, насамперед, пов'язана з великими змінами в університетах. Одним із головних завдань, що їх було поставлено, навчати на

кваліфікованих здорових особистостей, вивчати радянські наукові знання й сильніше пов'язувати теорію з практикою.

В якості перших заходів щодо впровадження цього закону вводилися в зимовому півріччі 1951–52 рр. навчальних років: єдиний 10-місячний навчальний рік, вивчення основ марксизму-ленінізму, в якості вивчення іноземної мови було обрано російську мову, обов'язкове фізичне виховання у вищій школі. Введення положення про стипендії дозволяло студентам зосередитися на навчанні і сприяло їх більшій працездатності.

Вчені Центрального інституту фізичної культури Лейпцига, викладачі інститутів фізичного виховання та медицини разом зі шкільними практиками з 1951 р. обговорювали на кількох центральних конференціях досвід і результати власної роботи, й також дані радянської науки. Важливі висновки, такі як рекомендації, засновані в 1952 р. науковою радою з фізкультури і спорту, були включені в законні правові положення та встановлені до виконання для інститутів фізичного виховання.

Поліпшені персональні та матеріальні умови дозволяли навчати більшу кількість студентів. Міністерство затверджувало кожен навчальний рік кількість студентів і комбінації спеціальностей. Предмет фізичне виховання був у комбінації з історією, географією, біологією або математикою.

Форми навчання змінювалися кілька разів: поряд із трирічною освітою за двома спеціальностями студенти зараховувалися в 1951–52 рр. і в 1952–53 рр. навчальних роках на трирічне навчання за однією спеціальністю.

У 1953 р. міністерство освіти оголосило перехід фізичного виховання в школах від «технічного» до основного фаху. Це, в свою чергу, вимагало, істотно поліпшувати педагогічну освіту і підвищувати екзаменаційні вимоги. Рівноправне визнання фізичного виховання з іншими предметами сприяло тому, щоб отримували більше переваг особи, що були зацікавлені у навчанні та збільшувалася кількість студентів. Окрім того, з 1953–54 навчального року тільки педагогічні інститути мали право навчати на вчителя фізкультури 1–4 класів за 2 роки. У свою чергу, Інститути фізичного виховання при університетах готували за 3 роки вчителів 5–8 класу, а через 4 роки у 1957 році розпочалася підготовка вчителів 9–12 класів. Необхідні програми навчання розробляли спільно викладачі інститутів [28].

Після того, як освіту вчителів для класів з 1 по 4 було заново відрегульовано при Педагогічних інститутах НДР, міністерство в 1955 р. вирішило розпустити педагогічні факультети в універси-

татах і приєднати Інститут фізичного виховання до певних факультетів (напр., до філософського).

З 1955 р. розпочався випуск учителів із п'ятирічною освітою, проте, починаючи вже з кінця 50-их років термін навчання зменшився до 4-х років, до того ж навчання було можливе, в основному, лише в комбінації з іншим навчальним предметом (історією, географією, математикою, хімією або російською мовою).

В 1963 р. уряд НДР оголосив спорт і фізичне виховання особливо важливим, оскільки вони виховували молодь вправною, мужньою, сміливою, рішучою, старанною і витривалою. Після цього виникла необхідність у реформі, як для навчальних програм шкільного уроку фізкультури, так і для програми освіти вчителів фізичної культури. Тому, з 1965 р. набули чинності нові навчальні плани і програми, що були розроблені викладачами інститутів фізичного виховання в Центральній комісії педагогічної освіти Міністерства народної освіти і Державного секретаріату з вищої та професійної освіти. Після впровадження нових навчальних планів і програм можна було очікувати на кваліфікованіших вчителів фізкультури, що могли працювати творчо і постійно використовувати найновіші наукові розробки у своїй діяльності.

Наполегливіше ніж будь-коли раніше, нова навчальна програма вимагала звертати увагу в навчанні на три тези вищої школи: єдності теорії та практики, освіти та виховання, а також навчання та науково-дослідницької роботи. Вперше навчання розділялося на фундаментальну і спеціальну освіту з метою навчати вільних викладачів, які володіють, з одного боку, основними методами наукової роботи й знайомі з усіма важливими основними відомостями та навичками в галузі фізкультури і спорту, крім того, за спеціалізацією у певній галузі вони готувалися для особливих завдань, наприклад, основам та побудові тренування в певному виді спорту або для гімнастики для дітей з особливими потребами.

Задля цього оглядові лекції необхідно було замінити проблемними лекціями, скорочувати обов'язкові заняття на користь факультативних і вибіркових. Для деяких спеціальностей рекомендувалося курсове заняття (спецкурс). Методика уроку фізкультури і практика за фахом узгоджувалися один з одним і закінчувалися після поетапного проходження програми. Крім того, студентів сильніше прилучали до наукових досліджень, сприяли методам незалежної науково-виробничого навчання та науковому студентському змаганняю.

З новою навчальною програмою почали використовуватися більші і найважливіші поліпшення з підготовки педагогічних ка-

дрів у фізичному вихованні. Хоча, вже в той час, коли розроблялися нові навчальні концепції, в області фізкультури та спорту з'являлися новіші знання, що виникали в результаті науково-технічного прогресу в матеріальному виробництві, в культурі та освіті, а також і в інших областях. На них було звернуто увагу в «Законі про єдину соціалістичну систему освіти», що був прийнятий Народною палатою НДР у лютому 1965 року. Хоча з початку навчального року в 1965–66 рр. запроваджується та випробовується нова навчальна програма, в той же час ВНЗ повинні були звертати увагу і втілювати в життя, по-можливості, найновіші завдання освітнього закону.

Виходячи з нової навчальної програми, навчання на вчителя фізичного виховання розподілялося за такими напрямками:

– *Навчальне відділення «Природничо-наукові основи»*

У шістдесяті роки цей напрямок розвивався з більш ранньої області «Кінематика» — природничо-науковий навчальний комплекс. Спочатку він містив області «Біомеханіка» і «Кінематика», відповідно, з лекціями та семінарами.

– *Спортивно-біологічна освіта*, до якої належали анатомія, фізіологія фізичних вправ, перша допомога, масаж з практичними вправами, спортивна медицина, біологічні основи спорту, фізіологія спорту та тренування, дитяча спортивна медицина, спортивно-медичинська функціональна діагностика.

– *Дидактично-методична освіта*

Цей розділ за змістом та обсягом займав чи не найбільше місце в освіті вчителів фізкультури. Він був інтегрований у навчання вже з першого семестру в підготовчу фазу і тривав до третього року навчання — шкільної навчальної практики. «Велика шкільна практика» в 7-му семестрі, що тривала від 10 до 12 тижнів, котра відбувалася, переважно, за межами вищої школи була визначальною для встановлення придатності за фахом і психологічної готовності для багатьох студентів. Ця перевірка з обох предметів під керівництвом досвідчених практиків у школах, а також дидактиків університету складалася від 2 до 6 годин на тиждень з предмета та закінчувалася іспитом з відповідного предмета. Остаточні іспити за методикою в обох предметах відбувалися слідом за цим в університеті. Після того як випускник ВНЗ починав свою викладацьку діяльність у школі, учитель-стажист проходив спочатку дворічний випробувальний термін. І тільки після того як отримував підтвердження успішної педагогічної практики, йому видавався відповідний документ випускника-викладача, що гарантував йому, тепер як повноцінному викладачеві, право для надання пенсії.

– *Спортивно-практична освіта*, до якої належали: плавання, зимові види спорту, легка атлетика, спортивна гімнастика, гімнастика, дзюдо, спортивні ігри (волейбол, гандбол, баскетбол) [28].

Освіта вчителів фізичного виховання у НДР з 1967–68 рр. після третьої реформи вищої освіти й до об'єднання німецьких земель у 1989–1990 рр. майже не зазнавала суттєвих змін. Дипломовані учителя фізкультури навчалися за чотирирічною навчальною програмою у поєднанні з наступними навчальними предметами (як комбінації за фахом протягом наступних років були) історія, географія, німецька мова, російська мова та французька мова, також хімія та біологія. Посилювався політично-ідеологічний вплив на вищу школу, щоб гарантувати керівну роль партії. Це проявлялося не лише в тому, що безпартійні викладачі, всупереч хорошим професійним вмінням, дуже рідко мали можливість влаштуватися на роботу або мали проявляти себе політично та ідеологічно (на шкільній практиці або в масових організаціях, але не в спорті!). Ні, вони повинні були виправдовуватися також у кожній кадровій бесіді або під загрозою звільнення рахуватися з так званою «конфліктною комісією».

Посилення політично-ідеологічного впливу відбувалося, завдяки запровадженню:

1) партійного навчального року (тільки для членів СЄПН, але до середини 70-х років ще й для всіх викладачів);

2) марксистсько-ленінського підвищення кваліфікації (для нечленів партії);

3) школи соціалістичної роботи (для технічних службовців).

Також відбувався виховний вплив і на багатьох студентів: таким чином партійна «деформація» не проходила повз студентів і всі семінарські групи зводили до єдиного «соціалістичного студентського колективу».

Спрямована на єдність система освіти НДР не мала додаткових структур у підготовці педагогічних кадрів таких, що існують сьогодні: університетська освіта за фахом і рефендаріат. Процес отримання освіти до моменту отримання відповідної кваліфікації складався з чотирирічного (з 1982 року п'ятирічного) рівномірно структурованого і безперервного процесу в одному з навчальних закладів. Випускники педагогічної освіти в університетах і педагогічних інститутах закінчували своє навчання, зазвичай, державним іспитом з двох предметів. У сьогоднішньому розумінні це була однофазова освіта.

Окрім фахової підготовки вчителів фізичного виховання в НДР, система підготовки включала підвищення кваліфікації, а також можливість захисту вченого ступеню за спеціальністю.

Питання 3. Підготовка вчителів фізичного виховання у Федеративній Республіці Німеччина.

Розгляд підготовки вчителів фізичного виховання у ФРН, на нашу думку, передусім треба розпочати із відтворення розвитку системи освіти цієї держави.

Три західні союзники Америка, Франція і Великобританія вимагали для своїх окупаційних областей у 1945 році демократизації німецької народної освіти, згідно їх уявленням шкільної системи. На їх думку, необхідно було відновити традиційну і соціально-селективну шкільну систему з народною школою, середньою школою та гімназією. На цих засадах почала відроджувалася система освіти частини післявоєнної Німеччини, що була в зоні впливу цих трьох союзників.

На тлі традиційної федеральної структури Кайзеровської Імперії і Веймарської Республіки та після затвердження «Основного Закону» була заснована в травні 1949 р. Федеративна Республіка Німеччина, як демократична Федерація з 10 землями та Західним Берліном. Після прийняття основного закону в ФРН стала відроджуватися система освіти, що існувала до 1933 р., (при цьому в умовах, коли краща частина викладацького складу або загинула (у тому числі в концтаборах) або емігрувала), вдосконалюючись відповідно до нових вимог і суспільних відносин. Нова Конституція покладала відповідальність за освіту на федеральні землі: головні повноваження в організації, контролюванні та фінансуванні освіти відтепер належали суб'єктам Федерації. Ця особливість державного устрою вплинула на подальший розвиток і нинішній стан усієї системи освіти Німеччини. Отримана автономія (так званий «культурний суверенітет») дозволяла землям вести самостійну політику в сфері освіти: в кожній землі були власні закони, вимоги, підручники, зміст освіти й т. ін. [3]. У Конституції зазначалося, що федералістський принцип організації управління, створення якого можливе тільки в демократичних країнах, забезпечує різнобічність, змагальність й орієнтацію освіти на громадські інтереси. Кожна земля має «Міністерство у справах освіти та релігії», яке курує одночасно питаннями віросповідання, освіти і культури. Це, з одного боку, надає окремим землям, на підставі їх власної державності, переважаючу відповідальність за освіту, науку і культуру, а, з іншого боку, сполучає їх з колективною відповідальністю за стан у цілому в ФРН. Останнє проявляється, перш за все, у завданнях із координування заснованої в 1949 р. «Постійної конференції міністрів у справах освіти та релігії Земель» (КМК). КМК була створена, перш за

все, з метою узгодження політики земель у галузі освіти і вироблення загальної думки. Конференція є органом, незалежним від федерального уряду. Основний напрямок її діяльності — стандартизація навчальних програм загальноосвітньої школи та вимог до видачі випускних свідоцтв па території усієї Федерації. Починання конференції підтримуються землями та федеральним урядом, її рішення, що приймаються одногolosно, є обов'язковими для всіх земель.

Стандартизації у загальноосвітній шкільній системі ФРН слугувала Дюссельдорфська угода (1955 р.). У 1964 р. Землі підписують новий договір про стандартизацію у сфері освіти. Його доповнить Гамбурзький договір від 1971 р., що гарантує загальну базову структуру, рівність форм освіти і взаємне визнання освітніх документів у всіх суб'єктах Федерації. Внаслідок цього у 1960–70 рр. були реформовані всі шаблі освіти і створені нові типи шкіл зі стандартизацією назв типів шкіл: початкова школа, середня школа, реальна школа, гімназія та спецшкола. (Нагадаємо, що до 60-х років була узаконена класифікація, що вийшла з Кайзерівської Імперії, за соціальними верствами та кваліфікаційними профілями, що відповідали б трьом практичним, практично-теоретичним і теоретичним типам здібностей) [41]. Відповідно, у той час і розпочалося розділення педагогічної освіти на підготовку вчителів для роботи у початкових школах (Grundschulen), основних школах (Hauptschulen), реальних школах (Realschulen) і гімназіях (Gymnasien). Навчальні заклади, що здійснювали підготовку вчителів були реформовані та отримали статус педагогічних вищих шкіл (інститутів) (Pädagogische Hochschulen), і, пізніше були інтегровані до університетів [41].

Перехід педагогічної освіти до університетів передбачав повну реструктуризацію напрямів підготовки вчителів, які повинні були містити наукову роботу зі спеціальності, педагогічну, суспільно-політичну та фахово-дидактичну підготовку. Нова концепція педагогічної освіти значно змінила попередні напрями підготовки вчителів: для майбутніх вчителів гімназії передбачалася підготовка в галузі педагогіки, фахової дидактики та практики викладання, в той час як для майбутніх вчителів народних шкіл наукова робота зі спеціальності вважалася головною, а підготовка у галузі педагогіки, фахової дидактики та практики була дорядною [39].

У березні 1964 року було ухвалено рішення КМК стосовно реформи системи освіти. Перед педагогічною освітою ставилися такі вимоги: підвищення загальноосвітнього рівня молоді шля-

хом розвитку та поліпшення усіх видів шкільної освіти; збільшення кількості молоді, яка успішно закінчила школу вищих типів; навчання кожного індивіда до максимального рівня його здібностей; збільшення прозорості всіх типів шкіл; заснування типів шкіл, які давали б освіту понад основної. Зауважимо, що безпрецедентний економічний розквіт Західної Німеччини 50–60 рр. був досягнутий саме завдяки значним інвестиціям у науку та освіту [3, с. 61].

У вищій педагогічній освіті також були зроблені певні кроки щодо наближення структури підготовки вчителів у педагогічних інститутах до так званої «університетської моделі», зокрема:

- збільшення тривалості навчання до 3-х років (1965 р.);
- скасування розподілу за конфесіями (кінець 1960-х років);
- надання педагогічним інститутам статусу наукового ВНЗ із правом захисту дисертацій (1967 р.);
- спеціалізація вчителів із правом викладання окремих предметів у базових (народних) і реальних школах, інтенсифікація наукової спрямованості освіти вчителів по предметам;
- запровадження педагогічної практики (1970 р.).

Заключний етап цього розвитку — початок занепаду та ліквідації самостійних педагогічних інститутів та їх інтеграція в університети наприкінці 1970 років.

60–70 роки ХХ ст. характеризуються наявністю чисельної кількості новоутворених міністерств і відомств, що опікувались освітою. У 1969 р. при федеральному уряді утворено Міністерство освіти і науки для координації управління освітою ФРН. З 1970 року почала функціонувати федеративно-земельна комісія з питань планування освіти, що в 1973 р. підготувала «Загальний план розвитку освіти», який було оновлено й доповнено у 1982 р.

Провідне місце в координації діяльності вищих навчальних закладів також належить Західнонімецькій конференції ректорів (заснована в 1949 р), що представляє усі навчальні заклади третього рівня. Конференція вивчає інтереси навчальних закладів у галузі навчального процесу, досліджень, самоврядування. По відношенню до адміністрації Федерації і земель вона є інформаційно-консультативним органом, що сприяє досягненню єдності та взаємодії між вищими навчальними закладами. Конференція інформує своїх членів про політичні рішення у сфері освіти і досліджень, які приймаються у ФРН і за кордоном, представляє своїх членів у міжнародних організаціях.

У 1969 р. у ФРН було сформовано федеральне Міністерство освіти і науки. Його функції також носять переважно рекоменда-

ційний характер. Проте можна відзначити на тлі зростання в країні державно-монополістичного регулювання тенденцію до посилення координації політики земель у галузі освіти і до відомої уніфікації структури та діяльності їх освітніх інститутів.

Наступний крок — створення «Об'єднаної комісії федерального уряду та адміністрації земель з питань планування розвитку освіти і досліджень» (1970 р.), що означало надання федеральному уряду рівних із землями прав у питаннях планування розвитку вищої школи і досліджень і будівництва вищих навчальних закладів. Обидві сторони мають у комісії однакову кількість голосів (11), рішення приймаються більшістю у $\frac{3}{4}$.

У 1976 р. був прийнятий «Загальний (всезагальний) закон про Вищу школу». Цей акт з'явився першим законоположенням з вищої освіти ФРН, що запропонував єдині принципи функціонування вищої школи у всіх Землях. У законі підкреслювалося, що ВНЗ є частиною державної організаційної структури і держава відповідальна за їх функціонування. Закон підтверджував наявність у ВНЗ навчальних курсів, різних за змістом і за тривалістю термінів навчання, встановлення для випускників ВНЗ єдиних по країні дипломів, реорганізацію градацій професорсько-викладацьких посад, визначав коло службових обов'язків викладачів, створення об'єднаної вищої школи, введення статутного права при прийомі до ВИШів і т. ін.

Прийняттям спільного для всіх земель Федерації закону уряд намагався затвердити загальнонаціональні освітні стандарти і послабити в якійсь мірі тенденції автономізації, що завдають явну шкоду ефективності системи освіти. Таким чином, *відмінною рисою управління системою освіти ФРН стала координація та стандартизація на рівні Федерації зі значною самостійністю кожної із земель, що прагнуть у рамках процесів кооперації зберегти специфіку, обумовлену місцевими традиціями і способом життя.*

Історичний розвиток підготовки вчителів фізичного виховання після Другої світової війни відбувався у Федеративній Республіці Німеччині, як і розвиток усієї освіти в цілому, в тому ж напрямку, що був запроваджений за часів Веймарської Республіки. Після Другої світової війни і до 60-х років, підготовка вчителів відбулася в основному в педагогічних училищах. Після 60-х років усе більше педагогічних училищ ставали педагогічними інститутами, з потужнішою науковою і теоретичною освітою. Багато педагогічних інститутів ставали частиною загальних університетів у низці федеральних земель [4]. Підготовка викла-

дачів фізкультури для середніх шкіл і гімназії, зазвичай, проводилася в університетах (так само, як і в 1920-х рр.), для професійних шкіл — у технічних університетах, а для початкових (6–10 років) і традиційних народних шкіл (10–14 і далі до 16 років) — у педагогічних інститутах як другорядний предмет [30].

Слід зазначити, що університети опиралися академічному визнанню предмета (наприклад, із правом одержання наукового ступеня). Це було пов'язано, в першу чергу, з проблемою академічних викладацьких кадрів, що їх, як і в 30-ті роки, набирали в університетах, як правило, з представників класичних гімнастичних і спортивних предметів — медиків, педагогів, істориків, також фізиків і біологів. У багатьох випадках хороші і досвідчені гімнасти та спортсмени давали уроки з практичних предметів: спортивна гімнастика, легка атлетика, плавання тощо. Навчальні програми були спрямовані переважно предметно-практично. Лекції, наприклад, з анатомії і фізіології читалися професорами, а здебільшого доцентами або асистентами медичних факультетів.

Окрім цієї проблеми, університети зовсім не хотіли мати справу з предметом, який, на їхню думку, мав особливу близькість до націонал-соціалізму. Ігри та спорт, за їх словами, мали слугувати не більш як у якості «добровільних пропозицій» для проведення вільного часу громадян і здорового способу життя. Після Другої світової війни, завдячуючи дружній політиці до спорту офіцерів-союзників, які, серед іншого, розглядали спорт в університетах як засіб демократичного виховання «втраченого» і, пізніше, «скептичного покоління», вдалося затвердити підготовку вчителів фізичного виховання в університетах; утім, як уже зазначено, спочатку без академічних прав і наукового визнання [30].

У цьому сенсі цікавим буде порівняння між підготовкою вчителів фізичного виховання у повоєнні роки в НДР і ФРН.

На засіданні з питань фізичного виховання між представниками ФРН і НДР уже в 1955 році організація навчання на вчителя фізкультури набуває рис істотних відмінностей:

1. У НДР, завдяки державі, фізичне виховання та освіта вчителів фізкультури були підтримувані набагато краще.
2. У НДР серед необхідних предметів у спортивній освіті були, зокрема, суспільні науки, марксизм-ленінізм і сталінізм.
3. Підготовка вчителів фізкультури в НДР, на противагу до більш можливих фахових комбінацій у ФРН, була обумовлена визначенням основних завдань освіти.
4. Педагогічно-методична освіта в НДР починалася раніше і довше тривала.

5. Фізичне виховання в НДР було визнано науковим предметом уже в 1955 році. Також, з цього фаху могли складати державні іспити та захищати дисертації [37].

Лише після 1968 р. у ході широких університетських реформ оновлення отримали як Інститути фізичних вправ, так і Німецький спортивний інститут у Кельні, що був спадкоємцем Німецького інституту фізичних вправ (DHfL) у Берліні. За ними визнали право проводити іспити на посаду вчителя фізичного виховання, сам предмет «фізичне виховання» був визнаний науковим із правом одержання наукового ступеня та отримання докторантури [10].

Ситуація із викладанням шкільного фізичного виховання у повоєнні роки проявилася, в першу чергу, як кількісна проблема: неможливо було подолати недостатню кількість вчителів фізичного виховання, оскільки, не в останню чергу, виникла проблема звільнення «прихильників окремої партії» [14]. Першочергово необхідно було вирішувати проблему щодо набору достатньої кількості підготовлених вчителів фізичного виховання у школи [4, с. 21]. Тому надавалась перевага набору викладачів фізичного виховання, а не їх спеціалізованій підготовці. З цієї причини стандарти навчання у наступні роки не були врегульовані.

Взагалі кричущий брак вчителів фізичного виховання у всіх типах шкіл був знаковою проблемою у Західній Німеччині та обговорювався там у дискусіях до початку 1960-х років [4]. Ця проблема в довгостроковій перспективі була пов'язана з питанням про визнання та важливість фізичного виховання як частини шкільної освіти, останнє, знаходило своє відображення в щотижневій кількості годин. Згідно правил освіти, на вчителів народної школи та вчителів реальних шкіл необхідно було навчатися в педагогічних інститутах, на вчителів гімназії освіта здобувалася на спортивних факультетах університетів. Як особлива форма — щонайменше, у Нижній Саксонії — існувала освіта на старшу вчительку гімназії (Gymnasial-Oberlehrerin), що її отримували в педагогічному інституті за фахом «праця» та в університеті за фахом «фізичне виховання».

У післявоєнний час семінари з підготовки учителів на сході й вищі навчальні заклади на заході Німеччини стикаються з однією проблемою: у них немає достатньої кількості кваліфікованих викладачів, що могли б навчати на вчителя фізичного виховання. На всій території ФРН із 18 Інститутів фізичного виховання (ІФВ) тільки у 2-х директорів інститутів був академічний ступінь, тобто диплом зі складеним державним іспитом. Цей факт став ще

більшою проблемою, коли з 1955 по 1959 рр. кількість студентів в ІФВ зростає з 1839 по 4556 (більш ніж у два рази) [4, с. 24].

Перелічені нижче заходи повинні були збільшити кількість викладачів. До них належали, в першу чергу, використання вчителів іншого фаху. До 2/3 вчителів у школах для дівчаток були вчителі без освіти з фаху «фізичне виховання». Середні школи для хлопчиків були набагато краще укомплектовані, але все ж близько 20 % викладачів не мали фахової освіти. 36 % викладання у предметі «фізичного виховання» у середніх школах в адміністративному районі Ганновера було надано «помічникам» (цит. за [4, с. 25]).

У різних за часом навчальних курсах (від 36 год у західному Берліні, 10-денних навчальних курсів у Північному Рейн-Вестфалії, семестрового курсу в Баварії, до професійного навчання з 5-ти семестрів у західному Берліні) право викладання із відповідною кваліфікацією отримували викладачі всіх шкільних форм, у яких була недостатня або жодної освіти з предмета «фізичне виховання» (цит. за [4]).

Поряд із цим посилювалася роль позаштатних викладачів спорту, що здобули освіту при Німецькому гімнастичному союзі в Німецькій гімнастичній школі у Франкфурті, а також дипломованих викладачів спорту та викладачок гімнастики. Дипломовані в гімнастичних школах викладачі спорту в Нижній Саксонії повинні були брати участь у так званих децентралізованих обов'язкових навчальних курсах з теорії та практики фізичного виховання (мова йшла про педагогічні тижневі курси, що були важливі, в першу чергу, задля підтвердження в шкільній службі). Окрім децентралізованих педагогічних обов'язкових курсів, також, існувала можливість брати участь у семінарських заходах для отримання посади учителя (для цього необхідно було брати участь в освітніх семінарах, що закінчувалися необхідними іспитами), що було підґрунтям для вищої заробітної платні [4].

У табл. 1 проілюстровано ситуацію з вчителями фізичного виховання та їх освітою.

Таблиця 1

**УЧИТЕЛЬ ФІЗКУЛЬТУРИ В ШКОЛАХ НА ТЕРИТОРІЇ ФРН,
УКЛЮЧАЮЧИ ЗАХІДНИЙ БЕРЛІН В 1972/73 РР. (ЦИТ. ЗА [46, С. 48])**

Вид освіти	Вчителі фізкультури		
	всього	чоловіки	жінки
Вчителі з кваліфікацією вчителя спорту	78487	39026	39461
Вчитель виду спорту	10560	4 092	6468
Вчитель гімнастики	4942	96	4846
Дипломований учитель фізкультури	1897	1126	771
Позаштатний учитель фізкультури і спорту	1441	681	760
Вчителі без кваліфікації вчителя виду спорту	51526	19978	31548
Помічники (асистенти) з сертифікатом інструктора	2475	990	1485
Помічники (асистенти) без сертифіката інструктора	3517	1042	2475
Всього	154845	67031	87814

Наприкінці 1970-х років виникла парадоксальна ситуація коли, з одного боку, як і раніше, бракувало кваліфікованих педагогів з фізичного виховання, а з іншого боку, у багатьох Землях Німеччини припинився прийом їх на роботу.

У 1970-х рр. було зроблено кілька спроб, спрямованих на інтегрування в одну фазу університетської підготовки викладачів фізкультури в кількох новостворених університетах Західної Німеччини (наприклад, Бремен, Ольденбург). Проте, всі ці спроби зазнали поразки, або через проблеми з фінансуванням тривалішого університетського навчання, або через труднощі з визнанням дипломів випускників об'єднаних підготовчих курсів при влаштуванні на роботу в державні установи. Більше того, керівники семінарів для викладачів і наставники другої фази навчання висловлювали сумніви, що практична (друга) фаза освіти — викладання фізкультури в школах — може бути виконана взагалі або хоч якимось адекватно ефективним способом, заснованим на університетській підготовці [30]. Також, у 1975 р. комісія Німецько-

го спортивного союзу презентувала модель підготовки спортивних педагогічних кадрів, яка опирається на «чотири професійні компетентності: спортивна, наукова, політична та навчальна. Ця модель, або її аспекти, лягли в основу численних спортивно-наукових досліджень щодо підготовки вчителів фізичного виховання у вищих навчальних закладах старих земель» [38, с. 518].

У 1980-ті роки у педагога фізичного виховання, що отримав фахову освіту, шанс отримати роботу в школі був мінімальний. Саме тому в спортивних інститутах відбувалася переорієнтація на нові навчальні програми бакалавра, магістра, завдяки чому можливо було створити альтернативи для професії вчителя фізкультури.

Тому, незважаючи на інноваційні ідеї і експерименти другої половини 1970-х рр., двофазова структура академічної підготовки з педагогічною практикою (рефендаріатом) продовжувала домінувати в підготовці викладачів фізкультури в Західній Німеччині і так само в об'єднаній Німеччині, починаючи з 1990 рр.

Запитання для самоконтролю

1. Якою була політика союзників щодо управління та інтерпретації фізичного виховання та спорту в чотирьох окупаційних зонах після закінчення Другої світової війни?
2. Назвіть основні етапи реформи вищої освіти у НДР, що спиралася на «Закон про демократичну реформу школи».
3. Назвіть, за якими напрямками розподілялося навчання на вчителя фізичного виховання у НДР, виходячи з нової навчальної програми 1965 року.
4. Які реформи відбувалися у вищій освіті ФРН після 1949 року?
5. Назвіть, з яких основних етапів складалася структура академічної підготовки викладачів фізкультури в Західній Німеччині.

Список використаної літератури

1. *Лесгафт П. Ф.* Собрание педагогических сочинений : в 5 т. / П. Ф. Лесгафт ; ред. кол. : Г. Г. Шахвердов (отв. ред.) и др. — М. : Физкультура и спорт, 1953. — Т. 4. : Основы естественной гимнастики. — 367 с.
2. *Кун Л.* Всеобщая история физической культуры и спорта / Л. Кун ; пер. с венгерского. — М. : Радуга, 1982. — 400 с.
3. *Махиня Н. В.* Педагогічна освіта у Німеччині: історія та сучасність [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл., в яких здійснюється підготов. пед. працівників / Н. В. Махиня. — Черкаси : ЧДТУ, 2010. — 295 с.
4. *Baur, J.* Zur beruflichen Sozialisation von Sportlehrern. Theoretischer Bezugsrahmen und empirische Befunde / J. Baur. — Schorndorf: Hofmann, 1981. — 278 S.
5. *Below, S.* 75 Jahre — Institut für Sportwissenschaft an der Humboldt-Universität Vergangenheit, Gegenwart und Perspektive [Electronic resource]. / S. Below. — Mode of access: <https://www.spowi.huberlin.de/de/institut/geschichte/75-jahre-institut-fuer-sportwissenschaft-an-der-humboldt-universitaet-vergangenheit-gegenwart-und-perspektive>.
6. *Bernett, H.* Untersuchungen zur Zeitgeschichte des Sports / H. Bernett // Beiträge zur Lehre und Forschung der Leibeserziehung ; Bd. 52. — Schorndorf (bei Stuttgart) : Hofmann, 1974. — 148 S.
7. *Bernett, H.* Sportunterricht an der nationalsozialistischen Schule : d. Schulsport an d. höheren Schulen Preussens 1933–1940 / H. Bernett, – 1. Aufl. — Sankt Augustin : Richarz, 1985. — 143 S.
8. *Beuschel, W.* Neulehrerausbildung für die Körpererziehung in der sowjetischen Besatzungszone und in der DDR / W. Beuschel // Sport als Beruf Sankt Augustin: Academia Verlag, M. Lämmer & G. Spitzer (Hrsg.), 1992. — 139 S.
9. *Bosch, K.* Die Bedeutung und Funktion der Führerschule Neustrelitz im System der nationalsozialistischen Leibeserziehung: Dissertation zum Erwerb des akademischen Grades Dr. phil. im Fachbereich Bildungswissenschaften der Universität Duisburg-Essen / K. Bosch. — Standort Essen., 2008. — 493 S. [Electronic resource]. — Mode of access: http://duepublico.uni-duisburg-essen.de/servlets/DerivateServlet/Derivate-20443/Bosch_Endfassung.pdf.
10. *Brandl-Bredenbeck, H. P.* Sportlehrer(aus)bildung im Wandel der Zeit — vom Schulturnerlass 1842 bis zur Bologna Reform (1999) / H. P. Brandl-Bredenbeck, M. Krüger // Sportunterricht. — Schorndorf, 2013. № 62. — Heft 2. — S. 35–40. [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.hofmann-verlag.de/project/zs_archiv/archiv/sportunterricht/2013/Sportunterricht-Ausgabe-Februar-2013.pdf.
11. *Braun, H.* Illustrierte Geschichte von Turnen und Sport im Land Bremen. Bd. 1. / H. Braun. — Bremen : Schintz, 1999. — 398 S.

12. *Buschmann, J.* Der Kampf um die taegliche Turnstunde / J. Buschmann, K. Lennartz // Schulische Leibesuebungen zur Zeit der Weimarer Republik. — Sport u. Buch Strauß (Verlag), 1987. — S. 161–208.

13. *Buss, W.* Sportlehrerbildung im Dritten Reich — dargestellt am Beispiel des Instituts für Leibesübungen der Universität Göttingen und der Lehrgänge im Reichsschulungslager Rittmarshausen / Bernett, Hajo, John, Hans-Georg (Red.) // Schulsport und Sportlehrerausbildung in der NS-Zeit. Berichte über die Arbeitstagungen der DSV-Sektion Sportgeschichte 1981/82. — Clausthal-Zellerfeld, 1982. — S. 35–52.

14. *Buss, W., Becker, C.* Der Sport in der SBZ und frühen DDR. Genese — Strukturen — Bedingungen / W. Buss, C. Becker. — Schorndorf: Hofmann, 2001. — 868 S.

15. *Christian C., Marcel J.* Das deutsche Hochschulsystem von 1945 bis heute — Strukturen, Probleme, Reformen / C. Christian, J. Marcel. — München : GRIN Verlag GmbH, 2005. — 43 S.

16. *Cosgun, A.* Das Institut für Leibesübungen der Berliner Universität von der Gründung 1925 bis zur Wiedereröffnung 1946 / A. Cosgun. — Unveröffentlichte Staatsexamensarbeit der Humboldt-Universität zu Berlin, 2002. — 89 S.

17. Die technische Lehrerin: Zeitschrift für Nadelarbeit, Hauswirtschaft, Turnen und Zeichnen — Leipzig: Teubner, — 4 Jg., 1887.

18. Die Körperkultur in Deutschland von 1917 bis 1945 / Simon H. u. a. // Geschichte der Körperkultur in Deutschland. Bd. 3.,– Sportverlag Berlin, 1964. — 255 S.

19. *Geßmann, R.* Schulische Leibesübungen zur Zeit der Weimarer Republik / R. Geßmann // Inhalte und Entstehung der Preußischen Schulsport-Richtlinien von 1925. — Köln: Strauß, 1987. — S.119–160.

20. *Grasman G.* Geschichte des Greifswalder Sportinstituts / P. Hirtz (Leitung), G. Grasmann, J. Hinsching, E. Jeran, EWN GmbH/Abtl. Öffentlichkeitsarbeit, 2013. — 206 S. [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.sportschule-yachthafen-warnemuende.de/upload/21/1367579277_27986_65593.pdf.

21. *Großbröhmer R.* Die Geschichte der preußischen Turnlehrer. Vom Vorturner zum staatlich geprüften Turnlehrer / R. Großbröhmer. — Aachen. : Meyer & Meyer, 1994. — 288 S.

22. *Hibbeler W.* Zur Diskussion über die Neuordnung der Turnlehrerausbildung in Preussen bis 1929 / John, Hans-Georg; Naul, Roland // Jugendsport im ersten Drittel des 20. Jahrhunderts: 11. Fachtagung der dvs-Sektion Sportgeschichte vom 7. bis 9. April 1987 im Büttnerhaus, Reinhausen bei Göttingen. — Clausthal-Zellerfeld: Deutsche Vereinigung für Sportwissenschaft, 1988. — S. 190–201.

23. *Hirth G., Gasch R.* Das gesamte Turnwesen. Ein Lesebuch für deutsche Turner. Geschichtliche Einleitung / G. Hirth, R. Gasch. — Verlag: Lion Hof, 1895. — 699 S.

24. *Krause K.* Alma Mater Lipsiensis: Geschichte der Universität Leipzig von 1409 bis zur Gegenwart / K. Krause. — Schönebeck : Leipziger Universitätsverlag, 2003. — 647 S.

25. *Krüger M.* Einführung in die Geschichte der Leibeserziehung und des Sports, Bd.2 : Leibeserziehung im 19. Jahrhundert. Turnen fürs Vaterland / M. Krüger. — Schorndorf : Hofmann, neu bearbeitete Auflage, 2005. — 223 S.
26. *Krüger M.* Zur Geschichte des Schulsports in Baden und Württemberg / M. Krüger. — Schorndorf : Hoffmann, 1999. — 214 S.
27. *Langenfeld H.* Die Entstehung der deutschen Turnlehrerschaft / R. Naul // Körperlichkeit und Schulturnen im Keiserreich. : Puttys Sport-Paperback : Reihe Theorie ; 2 Aufl., — Wuppertal: Putty, 1985. — S. 164–201.
28. *Lehmann, G.* Deutsche Hochschule für Körperkultur Leipzig : 1950 — 1990 ; Entwicklung, Funktion, Arbeitsweise / Gerhard Lehmann (Hrsg.). — Aachen : Meyer & Meyer, 2007. — 483 S.
29. *Lutter K.* Zur Entwicklung der Turnlehrerausbildung in Deutschland: eine strukturgeschichtlich-sozialwissenschaftliche Untersuchung von den Anfängen bis zum 1. Weltkrieg , Diss. / Lutter K. — Bayreuth, Univ., 1996. — 395 S.
30. *Naul R., Hardman K.* Sport and Physical Education in Germany / R. Naul, K. Hardman. — London / New York : Routledge, 2002. — 256 p.
31. *Naul R.* Turnen, Spiel und Sport in Schule und Verein. Jugendsport zwischen 1870 und 1932 / R. Naul, L. Jonischeit, U. Wick. — Aachen: Meyer & Meyer, 2000. — 276 S.
32. *Neuendorff E.* Geschichte der neueren deutschen Leibesübung vom Beginn des 18. Jahrhunderts bis zur Gegenwart / Edmund Neuendorff // Geschichte der neueren deutschen Leibesübung vom Beginn des 18. Jahrhunderts bis zur Gegenwart.; Bd. 4. Die Zeit von 1860 bis 1932. — Dresden : Limpert-Verlag, 1930-1936. — 752 S.
33. *Nitsch F.* Die Geschichte des Kölner Hochschulsports. Von den Anfängen bis in die Zeit des Nationalsozialismus // Sozial- und Zeitgeschichte des Sports 1, H. 2. 1987. — S. 28–57.
34. *Peiffer L.* Die sozial- und gesundheitspolitische Funktion des Spielnachmittags im System des Weimarer Schulturnens / R. Geßmann // Schulische Leibesübungen zur Zeit der Weimarer Republik; Sammelwerksbeitrag, — Sport u. Buch Strauß (Verlag), 1987. — S. 70–96.
35. *Pfister G.* Der Turnlehrer in der Weimarer Republik — Ideal und Wirklichkeit / L. Burgener et al. // Sport und Kultur. — Bern, 1985, — S. 52–63.
36. *Pfister G.* Turnlehrerinnen auf dem Weg zur Professionalisierung / M. Lämmer et al. // Sport als Beruf. — Sankt Augustin: Academia, 1992. — S. 83–109.
37. *Reichel F.* Das System des Leistungssports in der DDR : Struktur und Aufbau / Frank Reichelt. — Marburg : Tectum-Verl., 2006. — 228 S.
38. *Röthig P.* Sportwissenschaftliches Lexikon. / Röthig, P., Prohl, R. — Schorndorf: Hofmann, Auflage : 7., völlig Neubearb. A., 2003. — 666 S.
39. *Sandfuchs U.* Geschichte der Lehrerbildung in Deutschland / Sigrid Blömeke (Hrsg.) // Handbuch Lehrerbildung. Bad Heilbrunn. — Obb. : Klinkhardt, 2004. — S. 14–37.

40. *Saurbier B.* Geschichte der Leibesübungen. / B. Saurbier, – Frankfurt/M.: Limpert. Ausgabe. 10. Aufl., 1978. — 231 S.

41. *Schaub H.* Wörterbuch Pädagogik 4. Auflage / Schaub H., Zenke K.G. November, 2000. — 704 S. [Electronic resource]. — Mode of access: http://www.bildungsweltweit.de/pdf/kurzdarstellung_deutschland.pdf.

42. *Schütz W.* Turnlehrer und Turnlehrerinnen. Ihre Ausbildung, Pruefung, Anstellung, Besoldung und Dienstverhaeltnisse. Amtliche Bestimmungen gesammelt und erlaeutert / W. Schütz. — Berlin: Weidmann., 1926. — 171 S.

43. *Simon H.* Geschichte der Körperkultur in Deutschland 1917 -1945 / Von Hans Simon [u.a.] // Die Körperkultur in Deutschland von 2., überarb. Aufl. — Sportverlag Berlin, 1964. — Teil: Bd. 3. — 255 S.

44. *Spieß A.* Gedanken über die Einordnung des Turnwesens in das Ganze der Volkserziehung / Spieß A. — Verlagsort: Basel, 1842. — 42 S.

45. *Thomas M.* Zur Stärkung des Körpers und gegen Nervenschwäche und gegen Nervenschwäche. Die Einführung des Mädchenturnens in Magdeburg 1845/46 / E. Labouvie (Hrsg.) // Leben in der Stadt. Eine Kultur- und Geschlechtergeschichte Magdeburgs. — Köln: Böhlau Verlag GmbH&Cie, 2004. — S. 277–296.

46. *Voltmann-Hummes I.* Traumjob Sportlehrer/in? Belastungserleben und Selbstwirksamkeitsverwaltung von Schulsportlehrkräften / I. Voltmann-Hummes. — Universität Lüneburg: Cuvillier Verlag, 2008. — 284 S.

47. Zur Entwicklung des Faches «Sport» an der Christiana Albertina — eine historiographische Skizze / Jan-Peters Janssen. — Institut für Sportwissenschaft der Universität Kiel, 2013, — 27 S. [Electronic resource]. — Mode of access: <http://www.sportwissenschaft.uni-kiel.de/de/institut/geschichte>.

Науково-методичне видання

ГАЙДУК Ольга Володимирівна

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК
ПРОЦЕСУ ПРОФЕСІЙНОЇ
ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІВ
ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ
В НІМЕЧЧИНІ (XVIII—XX ст.)**

Текст лекцій

Коректура *Ю. Пригорницький*
Верстка *Н. Пінчук*

Підп. до друку 07.07.16. Формат 60×84/16. Папір офсет. № 1.
Гарнітура Тип Таймс. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 3,78.
Обл.-вид. арк. 4,30. Наклад 100 пр. Зам. 16-5219.

Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи (серія ДК, № 235 від 07.11.2000)

Тел./факс (044) 537-61-41; тел. (044) 537-61-44
E-mail: publish@kneu.kiev.ua